

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Серія : “Ректори НПУ імені М. П. Драгоманова”

Павло Романович Чамата

Біографічний нарис

КИЇВ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2019

**УДК 159.9-051+378.4(477.411)(092) : 012Чамата
Ч17**

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
протокол № 4 від 27 грудня 2019 р.*

Серія: “Ректори НПУ імені М. П. Драгоманова”

Автор проекту і науковий редактор : **Людмила Василівна Савенкова**,
кандидат педагогічних наук, заслужений працівник культури України,
директор НБ

Автор спогадів, науковий консультант : **Ніна Павлівна Чамата**, кандидат
філологічних наук, лауреат Державної премії України в галузі науки і
техніки

Упорядник : **Наталія Іванівна Тарасова**

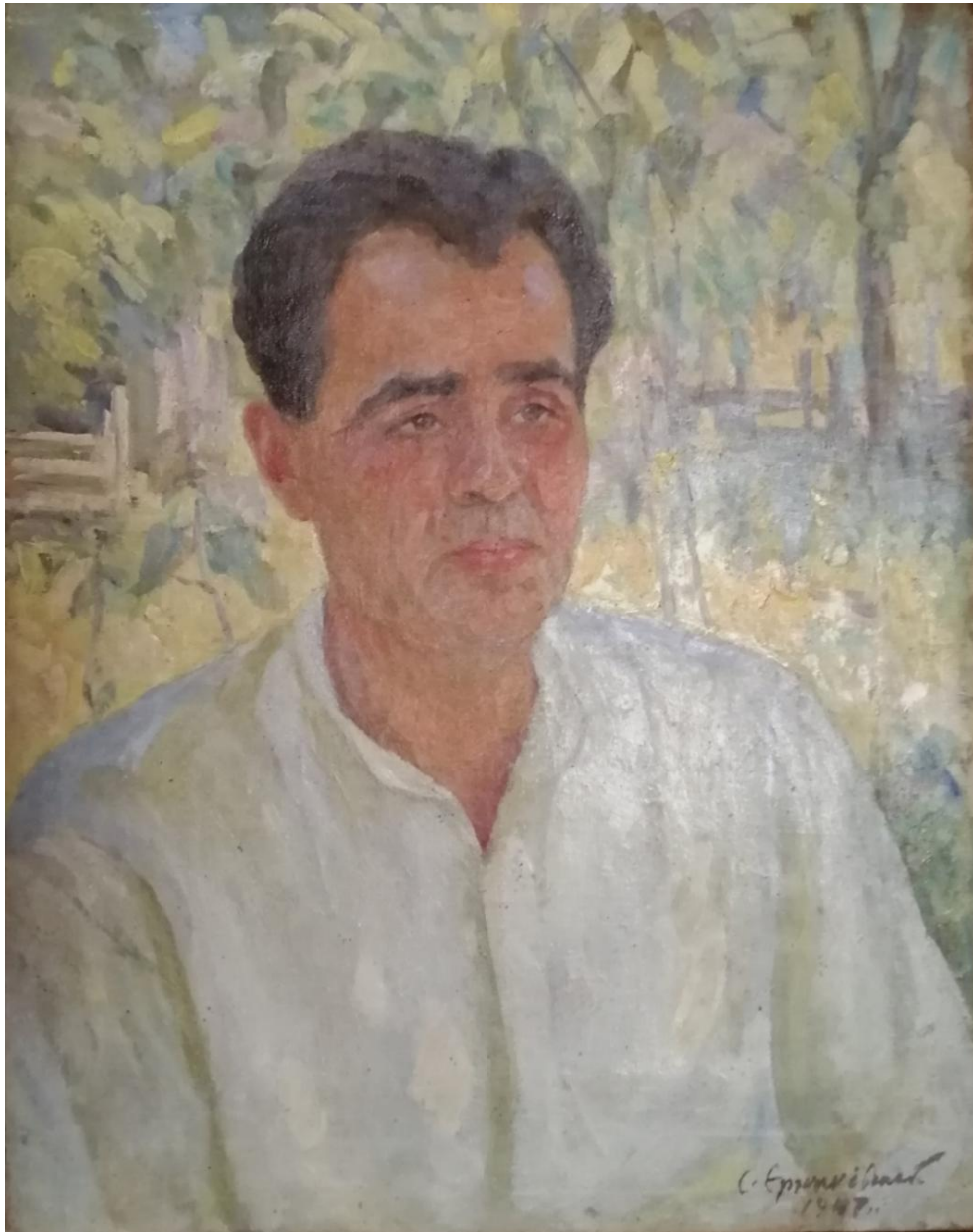
Ч17 ПАВЛО РОМАНОВИЧ ЧАМАТА : біографічний нарис / М-во освіти і
науки України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; упоряд.
Н. І. Тарасова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова,
2019. – 87 с., портрети, іл. – Серія : “Ректори НПУ імені
М. П. Драгоманова”.

Біографічний нарис серії “Ректори НПУ імені М. П. Драгоманова” присвячений
директору Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького (нині
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова) у 1946-1951 рр.,
кандидату педагогічних наук Павлу Романовичу Чаматі.

Видання містить нарис науково-педагогічної і громадської діяльності
П. Р. Чамати, перелік його публікації, літературу про нього, світлини.

УДК 159.9-051+378.4(477.411)(092) : 012 Чамата

© Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, 2019
© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова,
2019

Павло Романович Чамата

*директор Київського державного педагогічного
інституту імені О. М. Горького у 1946-1951 рр.,
кандидат педагогічних наук*

*В. П. Андрущенко,
доктор філософських наук,
професор, член-кореспондент
НАН України, дійсний член
НАПН України, заслужений діяч
науки і техніки України, ректор
НПУ імені М. П. Драгоманова*

Історія Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, спадкоємця і продовжувача справи підготовки вчительських кадрів Київського університету Св. Володимира, починається з 1834 року. Щира увага до власної історії спонукає вивчати не тільки ключові історичні події в розвитку педагогічної освіти України та роль саме університету в цьому процесі, а також і внесок окремих людських особистостей – викладацького і керівного складу в організацію, функціонування і подальший розвиток могутнього інтелектуального організму Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Біографічний нарис про директора КДПІ імені О. М. Горького 1946-1951 років, кандидата педагогічних наук, доцента Павла Романовича Чамату – робота Наукової бібліотеки в серії "Ректори Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова".

ПАВЛО РОМАНОВИЧ
ЧАМАТА:
ДИРЕКТОР ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ,
ВЧЕНИЙ-ПСИХОЛОГ, ГРОМАДЯНИН
(1898-1969)

В історії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова окрема сторінка відведена діяльності його керівника у 1946-1951 роках – Павлу Романовичу Чаматі, талановитому організатору педагогічної освіти в Україні, науковцю, який став фундатором української школи вивчення психологічних проблем свідомості та самосвідомості особистості. У 2018 році відзначалося 120 років від дня його народження. На долю цієї людини випало післявоєнне відновлення роботи провідного навчального закладу по підготовці вчителів для республіки, керівництво Українським науково-дослідним інститутом педагогіки (тепер Інститут педагогіки Національної Академії педагогічних наук України), участь у створенні потужного республіканського наукового центру з психологічних досліджень – Інституту психології Міністерства освіти УРСР (тепер – Національної Академії педагогічних наук України), заступником директора якого він працював багато років.

Дитинство, юність, навчання

Народився Павло Романович Чамата 28 липня 1898 року в мальовничому селі Бабичі

*1930 р. Павло Романович
з батьком Романом Платоновичем*

Черкаського повіту Київської губернії (тепер Канівського району Київської області) в селянській родині.

Село розташоване поблизу соснового лісу. На південь від нього протікає річка Росава й ширяться лани, місцевість на південь у бік села Межиріч – адміністративного центру, до якого належать Бабичі, – горобкувата. Бабичі – давнє поселення. Розкопки свідчать про наявність на цій території слідів поселень пізнього палеоліту та решток житла трипільців, скіфських курганів, городищ та курганних могильників часів Київської Русі.

В історичних документах XVII століття Бабичі згадуються як село, що належало до Канівського козацького полку – адміністративно-територіальної та військової одиниці Гетьманщини. Канівщина від XVI століття була своєрідним козацьким осередком: тут оселялися літні козаки, що вже не брали участі у козацьких походах – вони доживали віку в Канівському Богородицькому монастирі або засновували хутори, як, імовірно, козак Бабич (з його прізвищем перекази пов'язують назву села) [1].

У 1914 році Павло закінчив двокласну земську парафіяльну школу в селі Малий Ржавець і подався на роботу на Ремівські шахти Таганрозького округу області Війська Донського, де працював відбійником. Важка шахтарська праця не притлумила потягу до навчання, мрії стати вчителем [3, 56–57]. У вільний час юнак багато читав, прагнучи опанувати знання, потрібні для здійснення його життєвих планів. У 1920–24 роках він працює вчителем та завідувачем у школах Степанецького району Черкащини, зокрема завідувачем чотирирічної трудової школи у рідних Бабичах.

Гостро відчуваючи недостатність самотужки здобутої освіти, 1924 року їде до Києва і вступає на шкільний відділ (підвідділ природознавства) факультету соціального виховання Київського інституту народної освіти. Цей період історії КІНО відзначений активною педагогічною та науковою діяльністю його співробітників, причому загальні і спеціальні курси читали як досвідчені фахівці, що свого часу викладали в педагогічному інституті при університеті Святого Володимира, так і спеціалісти молодшої генерації. Багато з них одночасно працювали і в Київському університеті та наукових установах. Поєднуючи педагогічну і наукову роботу, вони в лекціях та семінарах зверталися до новітніх наукових розвідок. Записи в обліковій книжці Павла Романовича за 1926–27 роки засвідчують насиченість

програми навчання, а прізвище викладачів, які надаються до прочитання, – про високий фаховий рівень лекторів. Так, зокрема, українську літературу студентам шкільного відділу читав широковідомий український літературознавець і критик, автор популярних підручників, співробітник ВУАН (Всеукраїнської Академії наук) Олександр Костьович Дорошкевич, методику математики – засновник школи з методики викладання математики, майбутній професор Державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького Олександр Матвійович Астряб. У посвідченні, виданому П. Р. Чаматі КІНО, зазначено, що він дійсно прослухав з осені 1924 року до липня

1927 року інститутський курс і “виконав – добре – всі вимоги встановленого учбового плану, а також подав кандидатську працю на тему “Теорія сполучного рефлексу в світлі вчення про домінанту”. На підставі Комплексу законів народної освіти УРСР громадянинові Чаматі П. Р. дозволяється проходити обов’язковий практичний стаж відповідно до свого фаху” [Процитовані тут і далі документи зберігаються у родині П. Р. Чамати]. 1928 року у науковій пресі з’являються перші публікації Павла Романовича, підготовлені на основі згаданого кандидатського дослідження.

У 1928–31 роках П. Чамата навчався в аспірантурі Київської філії Українського науково-дослідного інституту педагогіки, підготував і захистив промоційну працю “Вікові особливості розвитку вищої нервової діяльності дитини”. У Свідоцтві, виданому 19 травня 1931 року Народним комісаріатом освіти на підставі протоколу сектору науки від 7 травня 1931 року його визнано “науковим робітником з 26 січня 1931 року”.

*Павло Романович Чамата під час проведення експерименту.
Кінець 1920-х рр.*

Організаторська, педагогічна, наукова діяльність. 1930 – початок 1950-х років

Після закінчення аспірантури Павло Романович залишився на роботі в інституті педагогіки, згодом він стає старшим науковим співробітником, ученим секретарем цієї установи, й з 1931 року одночасно викладає в Київському педагогічному інституті, працюючи на кафедрі психології. 1939 року він захистив дисертацію "Вікові особливості розвитку вищої нервової діяльності дитини (теоретичне та експериментальне дослідження)" й здобув наукову ступінь кандидата педагогічних наук та вчене звання доцента (постанова ВАК ВКВШ при Совнаркомі СРСР від 23 квітня 1939 року).

***27 квітня 1941 р., Москва. Г. С. Костюк та П. Р. Чамата
(праворуч вгорі на тлі білої колони) серед учасників
Всесоюзної конференції з педагогічних наук***

Активно друкується в наукових виданнях, зокрема виступає співавтором першого українського підручника з психології для вищих навчальних закладів ("Психологія", за редакцією Г. С. Костюка, 1939 р.).

1941 року з початком війни Павло Романович перебував у діючій армії, а через кілька місяців його відкликали у розпорядження Наркомату освіти УРСР для педагогічної роботи: він працював доцентом Артемівського вчительського інституту й одночасно завідувачем кафедри психології Харківського педагогічного інституту іноземних мов у місті Маркс Саратовської області; редактором журналу "Радянська школа" [3, 51]. Після визволення території України від фашистів 1943 р. П. Чамату призначають директором Інституту педагогіки, і перебував він на цій посаді до кінця 1945 року. У січні 1944 року УНДІП переїхав з Харкова до

Києва. Це був важкий етап післявоєнного відновлення українського центру фундаментальних досліджень у галузі педагогічної науки, що на той час мав 11 відділів і бібліотеку. Завдання, які стояли перед директором установи, окреслено у Посвідченні, виданому 8 грудня 1943 року у Харкові:

Посвідчення

Пред'явник цього, директор Українського науково-педагогічного інституту педагогіки Чамата Павло Романович уповноважується проводити в м. Києві всі справи, пов'язані з організацією та розгортанням роботи Інституту, а також розв'язувати всі питання по розміщенню професорів та наукових співробітників.

Народний Комісаріат освіти УРСР просить всі радянські та партійні організації подавати т[оваришу] Чаматі П. Р. в усіх справах всебічну допомогу.

*Заступник Народного Комісара
освіти УРСР С. Бухало*

Про втрати Інституту педагогіки за воєнні роки, заходи по відновленню його роботи, підсумки діяльності за 1944 рік та його плани на 1945 рік Павло Романович розповів у статті, надрукованій у журналі "Радянська школа", 1945, № 1-2.

Організаторський потенціал та педагогічний досвід П. Р. Чамати дістав всебічну реалізацію і в перші повоєнні роки: він бере активну участь у відновленні та оптимізації навчального процесу в Україні. Так, 1945 року за розпорядженням ЦК КП(б)У його кілька разів на тривалий час відряджали до Ужгорода "в справі організації роботи шкіл Західної України". У Посвідченні, виданому 27 липня 1945 року П. Р. Чаматі уповноваженим Народної Ради Закарпатської України в справах освіти І. Ю. Кирчею,

констатується, що він "під час свого побуту на Закарпатській Україні дуже багато зробив у справі реорганізації системи освіти і в справі підготовки та перепідготовки керівного складу відділу освіти НРЗУ та окружних відділів освіти Закарпатської України [...]".

На протязі своєї роботи на Закарпатті проф. Чамата П. Р. здобув собі симпатії всього закарпатського вчительства, яке є і довго буде йому вдячне за його цікаві вказівки та поради в перших місяцях перебудови закарпатоукраїнського шкільництва, яке було зруйноване мадярсько-німецькими фашистськими загарбниками". Дружні стосунки з закарпатськими освітянами у Павла Романовича зберігалися і в наступні роки.

Директор Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького

Уже згадувалося, що у передвоєнне десятиліття П. Р. Чамата викладав психологію в Київському педагогічному інституті. У 1941 році він – заступник директора з питань науки. 1946 року його призначено директором закладу. До рідного інституту поверталися розкидані воєнним лихоліттям викладачі та студенти. Було холодно. Постійно пропадало світло. Але прагнення налагодити мирне життя, потяг до знань долали всі перешкоди.

Під керівництвом викладачів, що демобілізувалися з армії та повернулися з евакуації функціонування інституту швидко відновилося, хоч і випуски перших повоєнних років із зрозумілих причин були невеликими [4, 17]. І цей поступ у налагодженні навчального, наукового та виховного процесів, відновленні навчально-матеріальної бази та всього господарства установи великою мірою завдячував роботі її очільника – П. Р. Чамати.

***Викладачі-педагоги Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького (зліва направо) :
Д. Ф. Ніколенко, П. Р. Чамата, С. А. Литвинов,
М. П. Задесенець та ін. Друга половина 1940-х***

У цей час в інституті працювало 8 факультетів: фізико-математичний, педагогічний, дефектологічний, географічний, філологічний, біологічний, історичний, іноземних мов – тобто інститут випускав учителів з усіх предметів навчального плану середньої школи. Було відкрито вечірній факультет. Наукові кадри готувала аспірантура – основне джерело поповнення вищої школи кваліфікованими педагогічними кадрами; в інституті діяла однорічна аспірантура, де навчалися викладачі педвузів України та вчителі середніх шкіл, які працювали над дисертаціями. Тематику наукових досліджень перевіряли на актуальність і практичну цінність. Стало правилом обговорення розділів дисертації на засіданнях кафедр і наукових конференціях. Одночасно розширювалася підготовка кадрів вищої кваліфікації з психолого-

педагогічних, філологічних, фізико-математичних та природничо-географічних спеціальностей [2, 57].

У 1948 році розпорядженням Павла Романовича утворили консультативний пункт, який давав можливість викладачам суспільних наук педагогічних вузів України підвищувати свою кваліфікацію без відриву від основної роботи. Тут складалися кандидатські іспити, розглядалися і затверджувалися теми дисертацій, визначалися наукові керівники, надавалися консультації. За ініціативою директора було засновано й упорядковано архів інституту.

1 лютого 1948 р., Київ. На відкритті Республіканської педагогічної виставки. Павло Романович Чамата (стоїть в центрі). Сидять справа наліво: С. Х. Чавдаров, П. Г. Тичина та інші

Десятки наукових розвідок Павла Романовича, опублікованих у колективних монографіях, часописах, матеріалах конференцій – неоціненний внесок автора у розробку теорії психологічних процесів загалом і розвитку дитячої психології, а зокрема свідомості і самосвідомості.

У своїх спогадах професор М. Й. Боришевський, учень Павла Романовича, згадував: "Доброю, чуйною, справедливою людиною, яка готова допомогти у найскладніших життєвих ситуаціях, був Павло Романович для багатьох, хто знав його, кому довелося працювати разом з ним.

4 лютого 1948 р. Директор інституту Павло Романович Чамата серед студентів-випускників 4-б курсу географічного факультету Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького

Особливо ці якнайкращі людські якості, якості фахівця, керівника яскраво виявилися у роки, коли П. Р. Чамата був директором КДПІ ім. О. М. Горького. А були це складні повоєнні часи. Однак і тоді Павло Романович дбав не лише про забезпечення належного рівня навчально-виховного процесу, а й про заохочення студентів до художньої самодіяльності, спорту... Не забував директор про те, що жилося студентській молоді в ті роки несолодко: холод у

гуртожитках, недоїдання. Тому Павло Романович як керівник доклав всіляких зусиль, щоб хоча б якоюсь мірою поліпшити життя студентів. І ще одна риса Павла Романовича: навіть у найскладніших, здавалось би, безвихідних ситуаціях він не втрачав оптимізму. В цьому йому найбільше і найчастіше допомагало почуття гумору. Ті, хто знав Павла Романовича, й досі пам'ятають його влучні, доречні і підбадьорливі жарти, що часто звучали як вельми оригінальні афоризми" [6].

31 серпня 1950 р. Павло Романович серед членів Комітету з приймання готовності Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького до початку учбового 1950/1951 року

***1949 р. Павло Романович Чамата
з колегами і студентами КДПІ імені
О. М. Горького на першотравневій демонстрації***

При керівництві П. Чамати кожний факультет мав свій хоровий колектив, в інституті започаткована художня самодіяльність, організовано духовий оркестр.

Варто згадати, що у 1946–49 роках Павло Романович – член колегії Міністерства освіти УРСР. У 1950-х роках він працював членом експертної ради з педагогічних наук Головного управління вищих і середніх спеціальних учбових закладів Міністерства культури УРСР. Кілька каденцій був депутатом Київської міської ради.

Наукова, педагогічна та організаторська діяльність у 1950–1960-х роках

1945 року професор Григорій Силевич Костюк зі своїми давніми колегами – психологами Олександром Миколайовичем Раєвським, Дмитром Федотовичем Ніколенком, Євгеном Олександровичем Мілеряном, Павлом Романовичем Чаматою створює науково-дослідний інститут психології при Наркоматі освіти, згодом Міністерстві освіти УРСР.

*Перші науковці Інституту психології (сидять зліва направо) :
Л. К. Балацька, Д. Ф. Ніколенко, П. Р. Чамата, Г. С. Костюк,
О. М. Раєвський, Є. О. Мілерян та ін.*

Робота у цій установі стала найдовшим періодом науково-педагогічної діяльності Павла Романовича: він працював заступником директора інституту психології з питань науки від 1951 року по 1966 рік. З директором

Г. С. Костюком його пов'язувала давня дружба. Це був дуже вдалий тандем. Справжні патріоти України, творчі, порядні і чесні люди, Г. С. Костюк і П. Р. Чамата всіляко протистояли тодішній кон'юктурі та ідеологічному тиску на науку. Оксана Омелянівна Ящиншин, наукова співробітниця інституту психології, яка вступила до його аспірантури на початку 1960-х років, згадувала про той час: "Я впевнена, що кожен працівник інституту почував велику вдячність до дирекції за те, що в нашому колективі не культивувалися інтриги, скандали, доноси, які сповнювали у ті часи майже всі наукові і виробничі установи. Навпаки, ходив поголос, що серед усіх наукових установ інститут психології найкращий за своїм творчим і психологічним кліматом.

Мої друзі, знайомі й чоловік [Р. М. Корогодський – активний учасник руху шістдесятників, кінокритик, літературо- та кінознавець. – Ред.] по-доброму заздрили мені, і вони не припиняли дивуватися, як серед розгулу суспільної "чорнухи" ще десь існує такий світлий острів, де поважають творчу працю і людську гідність. Це було неймовірне суспільне явище [...].

Ми звикали до найкращого і не завжди усвідомлювали, що авторитет інституту тримається на величезній культурі, ерудиції, тактові і моральності нашої дирекції. Здавалося, так буде завжди, тому я завжди почувалася радісно і тоді, коли я бігала на роботу; коли випадала нагода поспілкуватися чи бодай привітатися з Григорієм Силовичем або з заступником директора Павлом Романовичем Чаматою. [...] Про глибоке національне коріння і любов до України свідчить принагідна розповідь Павла Романовича про те, як він з Григорієм Силовичем поверталися на Україну з евакуації. Треба було їхати поїздом цілий тиждень. Щоб не нудьгувати, вони вирішили співати українських пісень. Проте була досить жорстка умова – не повторюватися. І ці молоді інтелігенти виконали цю умову" [5, 116–117].

“Ліберальним острівком серед ідеологічних штормів” назвав науково-дослідний інститут психології 1950–60-х років його аспірант (1953–56 роки), згодом старший науковий співробітник (1959–60, 1963–65 роки) громадський діяч, літературознавець, філософ Євген Олександрович Сверстюк [5, 66]. Пригадуючи свої надто далекі від постулатів офіційної науки відповіді на вступних іспитах до аспірантури і толерантність, з якою їх зустріли екзаменатори, він з гумором констатував: “Мабуть, і професор Костюк, і доцент Чамата були трошки дисидентами, коли поставили мені “5” [5, 65]. Далі він розповідає, як дирекція інституту намагалася його зберегти на роботі під час переслідувань КГБ. На позиції протистояння дирекції інституту погромним ідеологічним кампаніям наголошує інший його співробітник доктор психологічних наук Олександр Васильович Скрипченко: “...Коли після війни і аж, приблизно, до 1955 р. йшов наступ на український націоналізм, на космополітизм, на єврейських лікарів тощо, коли в інших навчальних і наукових закладах після бурхливих засідань, а то й під час них арештовували науковців, то нічого подібного не траплялося в НДІ психології. Думаю, що це – заслуга Г. С. Костюка і його заступника П. Р. Чамати (Г. С. Костюк не був членом партії, а П. Р. Чамата, як партійний, відповідав за кадри, виконував своєрідну функцію “комісара”) [5, 56].

1960 р, Бонн, Німеччина. Радянська делегація на VI Міжнародному конгресі психологів. П. Р. Чамата другий зліва

Павло Романович вміло скеровував творчий потенціал колективу науковців інституту на розв'язання актуальних питань побудови і розвитку шкільної освіти, на вдосконалення психологічних досліджень та реалізацію здобутків психологічної науки у педагогічній практиці.

*1960 р., Бонн, Німеччина. Серед делегатів VI Міжнародного конгресу психологів під час прогулянки по річці Рейн.
П. Р. Чамата другий зліва*

Постійно друкуючись у науковій пресі, він також брав активну участь у велелюдних тематичних семінарах, що на той час відбувалися в НДІ психології (одну з його доповідей згадує провідний науковець кандидат психологічних наук Світлана Павлівна Тищенко [5, 104], у конференціях з проблем психології та педагогіки – республіканських, всесоюзних, міжнародних (зокрема 1960 року він виголосив доповідь на VI Міжнародному конгресі психологів у Бонні).

Колеги і рідні Павла Романовича стверджують, що він підготував докторську дисертацію (її текст, за словами О. В. Скрипченка, мав мало не 1000 сторінок [5, 59]), але не встиг її захистити.

Окрема сторінка науково-педагогічної діяльності П. Р. Чамати – його робота з аспірантами, в них він, насамперед, прагнув виховати особистість, наділену

самостійним поглядом на предмет дослідження і загальною культурою мислення.

Про неформальне, батьківське ставлення Павла Романовича до учнів написав Мирослав Йосипович Боришевський, завідувач лабораторії особистості імені П. Р. Чамати НДІ психології: "Серед багатьох учнів П. Р. Чамати – я мав щастя бути його останнім аспірантом. Тим, що я пов'язав своє життя з психологічною наукою, найбільшою мірою завдячую Павлові Романовичу. При першій зустрічі з ним, а це було у квітні 1962 року, я був захоплений простотою, щирістю, доступністю цієї людини. Він мав рідкісний дар вселяти людині віру у власні сили, допомогти їй самовизначитись у житті. Пізніше, коли я вже став аспірантом, наше спілкування не обмежувалося науковими проблемами. Павло Романович розповідав про життя Інституту, про вельми цікаві події з власного життя. Згодом він познайомив мене зі своєю сім'єю: дружиною Ганною В'ячеславівною, дітьми Ніною та Ігорем – з ними дружні взаємини продовжувалися. [...] З родиною П. Р. Чамати була добре знайома також моя мати. В одній з розмов зі мною про Павла Романовича та його рідних вона казала мені: "Скільки житимеш, сину, – пам'ятай, що Павло Романович був для тебе наче рідним татом".

На підтвердження правдивості маминих слів згадаю лише один факт. По закінченні аспірантури у 1965 році я отримав запрошення на роботу в Ужгородський університет. Повернувся з "оглядин" – першої у моєму житті подорожі до Ужгорода, я із захопленням розповів Павлові Романовичу про це дивовижної краси місто. За один весняний день перебування в ньому – в розпалі квітучих вишневих садів – дякував долі за знайомство з Ужгородом. Я був щасливий і безмежно вдячний тим, хто запропонував мені після завершення навчання в аспірантурі працювати на кафедрі педагогіки та психології Ужгородського університету. Та

Павло Романович не поділяв радощів стосовно місця моєї майбутньої роботи: постукуючи зрідка пальцями по столу (була у нього така приємна для співрозмовника звичка, що, як правило, проявлялась у момент прийняття вельми важливого рішення), він промовив: "Нікуди ви, юначе, не поїдете, будете працювати у Києві, в нашому рідному Інституті психології...". І мій Учитель зробив усе – можливе й неможливе – аби його учень був "при ньому". Прописав мене у себе вдома, хоча протягом довготривалих, принизливих процедур з "прописування" мав через це чимало клопоту з міліцією та іншими офіційними "органами", котрі навіть погрозливо попереджували Павла Романовича, що, мовляв, прописаний аспірант матиме право претендувати на "житло". На це Павло Романович не без іронії відповідав своїм турботливим доброзичливцям: "А навіщо йому претендувати, якщо я вже запропонував моєму аспірантові мешкати у мене як члену моєї сім'ї – скільки захоче...". Рішення Павла Романовича як на ті часи було справді якнайвищою мірою гуманним, високоморальним і не таким вже й безризиковим вчинком, на який мало хто був здатний" [6].

Наукова спадщина

Павло Романович Чамата – автор близько 80 наукових праць, в яких висвітлюються різноманітні теоретичні і прикладні питання психологічної науки та педагогічної практики. Основне місце у його роботах посідають проблеми свідомості і самосвідомості особистості.

За твердженням Наталії Іванівни Мусіяки –дослідника наукової спадщини Павла Романовича, "хоч П. Р. Чамата опублікував свою працю в "Наукових записках" у 1949 році, де заявив текстуально про розробку теорії самосвідомості, проте в основі цієї праці лежав, як зазначав Г. С. Костюк, його виступ на науковій сесії Інституту в 1946 році.

...У своїй теорії П. Р. Чамата – поряд із теоретико-методологічними засадами – виклав результати здійсненого ним одноосібно експериментального дослідження ... і поставив ... завдання “наукової розробки психологічної теорії самосвідомості і її становлення у дитини” [8, 268]. Упродовж наступної чверті століття вчений невтомно працює над вдосконаленням теорії, поглиблюючи її у своїх працях, опублікованих у найавторитетніших вітчизняних виданнях.

Найбільш повно його погляди на феномен самосвідомості висвітлені в таких працях: “Про природу та суть самосвідомості особистості” (1950, 1955), “Роль мови у формуванні самосвідомості у дітей” (1952), “Об условиях и путях формирования самосознания ребенка” (1956), “Особенности развития самосвідомості у дітей” (1956), “Вопросы самосознания личности в советской психологии” (1960), “Самосвідомість та її розвиток у дітей” (1965). У згаданих працях започатковано нові напрями у дослідженні такого складного феномена, яким є самосвідомість особистості. Ці ідеї втілені також у працях, опублікованих за науковою редакцією та авторською участю П. Р. Чамати, серед яких підручник “Психологія” для педагогічних училищ, що перевидавався декілька разів (перше видання 1954 р.), а також у відповідних розділах підручника з психології для педагогічних вузів за редакцією Г. С. Костюка (“Психологія”, перше видання 1955 р.).

Питання співвідношення свідомості та самосвідомості дитини у дослідженнях П. Р. Чамати [а саме – в роботі “Про генезис самосвідомості дитини”], на думку Н. І. Мусіяки, досліджуються в таких принципово важливих аспектах: “Перший аспект – це розгляд передумов виникнення самосвідомості та її розвитку у дитини, а також розкриття “значення цих передумов у формування початкового уявлення про “Я”. Він [П. Р. Чамата. – Ред.] чітко обстоює свою власну позицію у розмаїтті поглядів на джерела і

рушійні сили розвитку самосвідомості. Відаючи належне природженим передумовам у генезі самосвідомості дитини, вчений виступає проти переоцінки їх ролі (що мало місце у зарубіжній психології при вивченні самосвідомості), проти надання їм статусу провідних у процесі розвитку.

Велику увагу П. Р. Чамата приділяє питанню розкриття джерел і рушійних сил розвитку самосвідомості. Він непохитно обстоює тезу про активність самої дитини, її особистісне зростання у процесі діяльності: "Справжнім джерелом і рушійною силою розвитку самосвідомості є активність і діяльність самої дитини, поступовий ріст самостійності дитини, яка виражається у зміні її взаємовідносин з навколишнім світом... Самосвідомість, як і свідомість, у діяльності дитини не тільки проявляється, але й формується". П. Р. Чамата вказує на те, що на самому початку розвитку дитини проявляється не тільки психологічна єдність особистості, а й взаємна зв'язаність, інтеграція тих органічних передумов, які є матеріальною основою цієї єдності. Ця інтеграція, – підкреслює П. Р. Чамата, – є продуктом розвитку, тобто продуктом не тільки природного процесу дозрівання, а й зовнішніх впливів, а також і власної діяльності дитини, зв'язаної із задоволенням її початкових потреб".

Другий аспект проблеми генези самосвідомості дитини у П. Р. Чамати, – відзначає Н. І. Мусіяка, – пов'язаний з питанням часового континіуму дихотомії "свідомість – самосвідомість" та "самосвідомість – предметна свідомість" у розвитку особистості дитини. Тому вчений не обходить гострих кутів при розгляді того чи іншого аспекту проблеми: "У сучасній дитячій психології немає ще певних даних про початок виявлення свідомості і самосвідомості... Більше того, у психології до цього часу залишається ще не розв'язаним і питання про взаємозв'язок між самоусвідомленням і предметною свідомістю в розвиткові особистості дитини".

Аналізуючи діаметрально протилежні підходи до розв'язання цього питання, П. Р. Чамата розкриває помилковість першого підходу до розвитку особистості дитини, за яким самосвідомість є первинною стосовно предметної свідомості. До того розвиток самосвідомості ставиться "у виключну залежність від органічного дозрівання", а "пізнання дитиною самої себе відбувається у відриві від пізнання нею навколишнього світу, у відриві від впливів цього світу і навіть у відриві від власної діяльності дитини, що вступає з перших днів свого життя в якісь взаємовідносини з цим світом".

Симптоматичним для викладу теорії самосвідомості є те, що вчений не просто заперечує ту чи іншу дихотомію наукового розв'язку, а завжди аргументує хибність певного підходу. В цій його аргументації чітко простежується авторська інтерпретація проблеми, виявляється бачення нових шляхів її вирішення. П. Р. Чамата обстоює підхід, за якого самосвідомість виникає значно пізніше, ніж предметна свідомість, і "базується [...] на неврахуванні того факту, що зовнішні предмети в міру того, як вони усвідомлюються дитиною, набирають для неї нової форми свого існування. Усвідомлюючи ці предмети, дитина робить їх в якійсь мірі внутрішнім надбанням, робить їх своїми. Але як може вона робити хоч би в якійсь мірі їх своїми, не усвідомлюючи зовсім себе саму?". Звідси, за П. Р. Чаматою, суб'єктна активність самої дитини є визначальним чинником у розвитку її самосвідомості [8, 104–105].

***4 серпня 1955 р., Москва. Всесоюзна нарада психологів.
П. Р. Чамата (сидить) 4-й справа***

М. Й. Боришевський, характеризує внесок П. Р. Чамати в становлення і розвиток психологічної теорії свідомості і самосвідомості, підкреслював: "Особливе значення має думка вченого щодо єдності та одночасності появи свідомості й самосвідомості. Його аргументація стосовно цієї думки є вельми цікавою і достатньо переконливою. Не погоджуючись з іншими науковцями, які відносили питання про момент виникнення свідомості та самосвідомості до нерозв'язаних, Чамата вважав, що з психологічної точки зору свідомість та самосвідомість – сторони, грані єдиної психічної реальності: усвідомлення людиною світу і самої себе. Тому ставити питання про генетичну первинність свідомості чи самосвідомості, на його погляд, недоцільно. Та психічна реальність, яку ми називаємо в психології свідомістю та самосвідомістю, на думку П. Р. Чамати, виникає у людини водночас: людина одночасно виступає і як суб'єкт, і як об'єкт пізнання, отже, вона

одночасно виступає як "Я" і як "не-Я". Ця думка має особливо важливе значення для подальшого розвитку й поглиблення розуміння сутності вельми актуального нині питання про суб'єктний підхід до особистості, про її внутрішні потенційні можливості, актуалізація яких відіграє вирішальну роль у становленні такої визначальної характеристики як відповідальність та низки інших.

Розмірковуючи про самосвідомість особистості, її генезу, Павло Романович часто звертався до праць таких видатних вчених, як І. М. Сеченов, О. І. Галич. З особливою шаною він говорив про відомого українського лінгвіста, філософа, психолога О. О. Потебню, зокрема про його працю "Мова і народність", в якій автор значну увагу приділив питанням, тісно пов'язаним з національною самосвідомістю, з глибокою переконливістю розкрив поєднаність національної мови і специфіки національного мислення. Як філософ-гуманіст О. О. Потебня був прихильником рівноправності націй, а процес денаціоналізації вважав злом, що спричиняє руйнівний вплив як на пригноблених, так і гнобителів. Особливо руйнівним, зазначав О. О. Потебня, є процес витіснення національної свідомості у представників підневільної нації, оскільки в такому разі "на місці витіснених форм свідомості запановує мерзенність спустошення", що з усією очевидністю виявляється у зниженні рівня мислення зденаціоналізованої особистості, а також має місце руйнівний вплив на її інші характеристики.

Зрозуміло, що у десятиріччя, на які припадає наукова діяльність П. Р. Чамати, не могло бути й мови навіть про офіційну заявку на дослідження проблеми національної самосвідомості. Адже у ті часи йшлося про нібито неминучий і "благодатний" процес так званого злиття націй. Тому й не знаходимо серед численних праць, які П. Р. Чамата присвятив питанням самосвідомості, тих, у яких висвітлювались би питання національної самосвідомості.

Отже, нині, за умов розбудови Української суверенної держави, психологи, а передусім учні та послідовники П. Р. Чамати, мають широкі можливості і відчують свій громадянський обов'язок надолужити прогаяне у цій важливій царині психологічної науки.

1949 р., Київ. Після захисту кандидатської дисертації П. Г. Костюка у лабораторії Д. Воронцова в Київському університеті. Сидять (зліва направо): С. Фудель-Осипова, П. Костюк, Д. Воронцов, С. Ковтун; стоять (зліва-направо) : Дерюгін, Г. Костюк, П. Чамата, П. Харченко та ін.

Не викликає сумніву, що питання про генезу свідомості та самосвідомості потребує подальшого теоретико-експериментального вивчення, оскільки його з'ясування має загальнопсихологічне, методологічне значення стосовно емпіричних досліджень багатьох аспектів як самосвідомості, так і процесу становлення особистості як цілісної, саморегульованої соціально-психологічної системи.

Можна назвати ще низку питань, яким приділяв увагу П. Р. Чамата. Це, зокрема, питання становлення характеру дитини, виховання у неї працьовитості та багатьох інших особистісних якостей. Учений розглядав згадані питання з позицій системного підходу до процесу виникнення та розвитку в індивіда тих чи інших особистісних здатностей, якостей, властивостей і, зрозуміло, центральну, стрижневу функцію в цьому контексті відводив самосвідомості" [6].

Основні концептуальні підходи П. Р. Чамати до розуміння сутності самосвідомості знайшли своє втілення і подальший розвиток у наукових дослідженнях його учнів, які захистили дисертації. Назвемо деякі з них:

[Иванова В. Ф. Особенности формирования выдержки у учащихся I–III классов : дис. ... канд. пед. наук (по психологии) / В. Ф. Иванова ; науч. рук. П. Р. Чамата ; М-во просвещения УССР ; Киевский государственный педагогический институт имени А. М. Горького. – Киев : [б. и.], 1955. – 273 с.

Кульчицька О. І. Почуття сорому та особливості його розвитку у дітей дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук (з психології) / О. І. Кульчицька ; наук. керівник П. Р. Чамата ; М-во просвещения УССР ; НДІ психології. – Київ : [б. в.], 1959. – 174 с.

Подольск Л. Г. Влияние труда в учебных мастерских на формирование самооценки у учащихся V–VII классов : дис. ... канд. пед. наук (по психологии) / Л. Г. Подольск ; науч. рук. П. Р. Чамата ; М-во просвещения УССР ; НИИ психологии. – Киев : [б. и.], 1960. – 175 с.

Гавакова Т. И. Формирование самоконтроля у учащихся V–VIII классов в учебной деятельности : дис. ... канд. пед. наук (по психологии) / Т. И. Гавакова ; науч. рук. П. Р. Чамата ; М-во просвещения УССР ; НИИ психологии. – Киев : [б. и.], 1964. – 244 с.

Боришевский М. И. Психологические условия формирования самоконтроля в поведении у младших школьников : дис. ... канд. пед. наук (по психологии) / М. И. Боришевский ; науч. рук. П. Р. Чамата ; М-во просвещения УССР ; НИИ психологии. – Киев : [б. и.], 1965. – 221 с.

Тищенко С. П. Самоконтроль школьников в процес се овладения связной письменной речью : дис. ... канд. пед. наук (по психологии) / С. П. Тищенко ; науч. рук. П. Р. Чамата ; М-во просвещения УССР ; НИИ психологии. – Киев : [б. и.], 1966. – 251 с.

Ярмоленко П. Я. Моральні ідеали та їх формування у старшокласників в процесі навчально-продуктивної праці : дис. ... канд. психол. наук / Ярмоленко П. Я. ; наук. керівник П. Р. Чамата ; М-во освіти УРСР, НДІ психології УРСР. – Київ : [б. в.], 1974. – 203 с.].

Як відзначає Н. І. Мусіяка, “переважна більшість дисертаційних досліджень [учнів П. Чамати. – Ред.] була присвячена проблемі самосвідомості, зокрема, дослідженню взаємозалежностей між складовими структури самосвідомості, питанням розвитку саморегуляції поведінки, вихованню у дітей різного віку особистісних якостей, котрі органічно пов’язані із станом та особливостями самосвідомості індивіда” [8, 271].

Психологічна і педагогічна спадщина П. Р. Чамати добре відома як вітчизняним, так і зарубіжним науковцям, про що свідчать численні посилання на його праці.

*Лабораторія психології особистості імені П. Р. Чамати
в Інституті психології АПН України*

Використана література

1. Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область / ред. колегія : П. Т. Тронько [та ін.]. – Київ, 1972. – 785 с.
2. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Історія. Сьогодення. Перспективи. 1834-2004 / автори: В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова, П. В. Дмитренко, І. І. Дробот; наук. ред. В. К. Майборода. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, Навчальна книга, 2005. – 255 с.
3. Наш університет : дорога до Храму... / В. П. Андрущенко ; [відп. ред. І. І. Загарницька, фото В. Т. Тимошенко]. – Київ, 2010. – 327 с. – (До 175-річчя Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова).
4. Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького: історичний нарис / ред. кол. : М. І. Шкіль (відп. ред.) [та ін.]; авт. кол. : Г. З. Івашина, А. Г. Конфорович, Д. Ф. Ніколенко [та ін.]. – Київ : Рад. школа, 1981. – 118 с. – (Згадано про П. Р. Чамату на стор. 18, 93-94).
5. Г. С. Костюк – особистість, вчений, громадянин : до 110-ї річниці від дня народження / Нац. академія пед. наук України, Інститут психології ім. Г. С. Костюка ; за ред. С. Д. Максименка ; упоряд. В. В. Андрієвська]. – Київ : Ніка-Центр, 2010. – 216 с. [Про П. Р. Чамату на стр. 12, 33, 38, 52, 56-59, 65, 104, 116-117, 137].
6. Боришевський М. Й. Засновник української школи психології самосвідомості особистості П. Р. Чамати (1898-1969) / М. Й. Боришевський // Наукові записки / Інститут психології імені Г. С. Костюка АП України. – Київ, 2006. – Вип. 25. – С. 525-527.

7. Мусіяка Н. І. До проблеми оцінкових ставлень у психологічній теорії самосвідомості П. Р. Чамати / Н. І. Мусіяка // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2014. – Т. XII : Психологія творчості, вип. 20. – С. 237-245. – Літ. : 10 н.
8. Мусіяка Н. І. Проблема генези самосвідомості дитини у науковій спадщині П. Р. Чамати / Н. І. Мусіяка // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2009. – Т. X : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія, вип. 14. – С. 104-113. – Літ. : 3 н.
9. Мусіяка Н. І. Теорія самосвідомості у контексті наукової спадщини П. Р. Чамати / Н. І. Мусіяка // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2009. – Т. VII : Психологія творчості, вип. 21. – С. 267-271. – Літ. : 7 н.

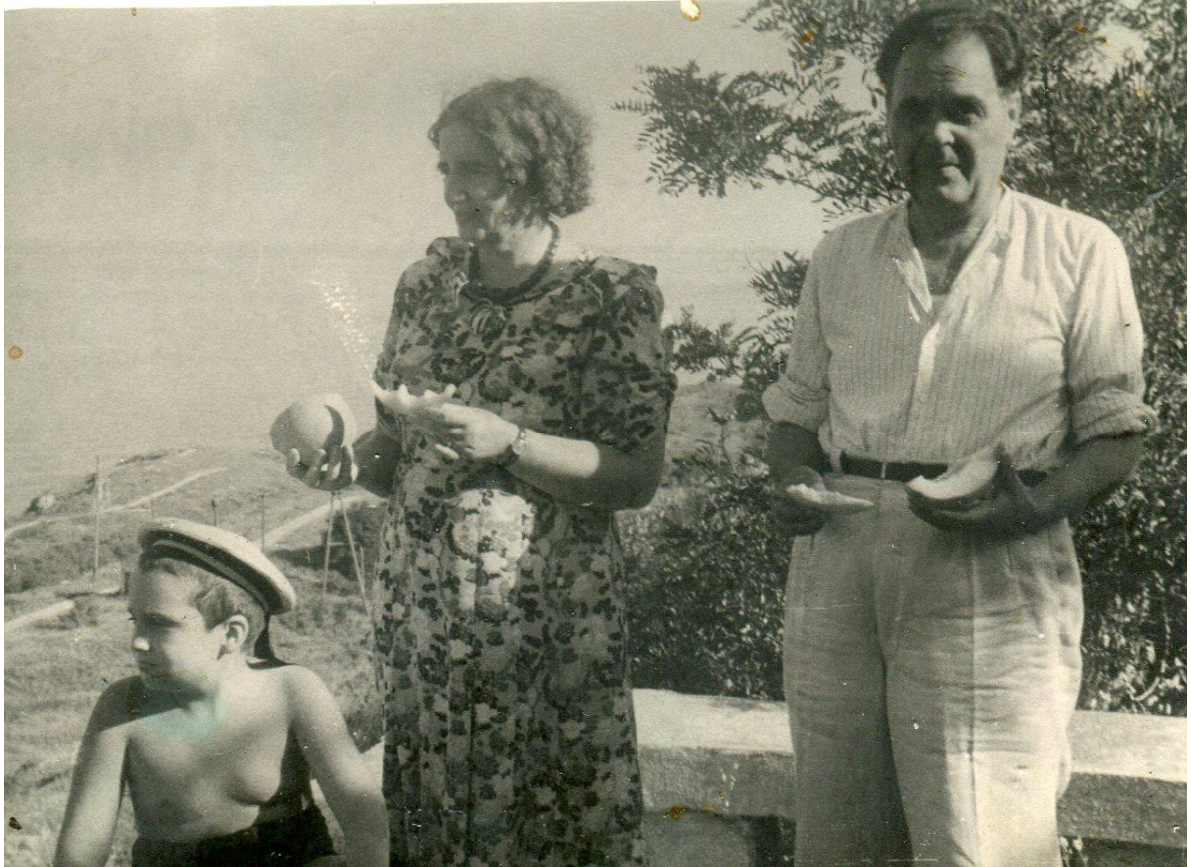

Про батька і нашу родину

Коли я згадую батька – у цьому, 2019 році, минає півстоліття, як він пішов з життя, – у моїй пам'яті постає образ українського інтелігента з його органічною духовністю і толерантністю, залюбленого в українську мову, природу, культуру, особливо в українську пісню. Фізично батько теж відповідав українському національному генотипу – був високим, чорнявим, мав міцну статуру, його уважні карі очі та тепла, трохи іронічна посмішка випромінювали доброзичливість і щирість.

Добре пам'ятаю останній рік Другої світової війни, коли наша родина з'їхалася у Києві, та важкий повоєнний період. Батько дуже багато працював, тривалий час перебував у відрядженнях. Окрім завдань по відновленню наукової роботи у царині педагогіки, на нього було покладено, як засвідчують уже наведені документи, вирішення побутових проблем співробітників УНДІП'у, що поверталися з фронту та евакуації.

Йшлося зокрема про пошуки для них житла. Напевно, батько домігся, що два поверхи будинку по вулиці Саксаганського, 34 було надано для розселення родин науковців інституту педагогіки. Великі 5–7-кімнатні квартири цього прибуткового будинку початку ХХ століття перетворили на комуналки, в яких отримали помешкання, крім нашої родини, сім'ї кількох уже добре знаних педагогів – професорів С. Х. Чавдарова, Г. С. Костюка, О. М. Астряба, доцентів С. А. Литвинова, Й. Б. Селіхановича, М. П. Задесенця та ін. Феномен функціонування цього своєрідного педагогічного анклаву потребує окремої розмови.

***1951 р., Одеса. Павло Романович Чамата з дружиною
Ганною В'ячеславівною та сином Ігорем на відпочинку***

Хочу лише відзначити ті неформальні, душевні стосунки, які відразу склалися між родинами новоселів і які підтримувалися довгі роки і після виїзду з будинку на Саксаганського, 34. Наша родина найбільше зблизилася з родинами Г. С. Костюка та С. А. Литвинова (останній під час директорства батька в Київському педагогічному інституті працював його заступником з наукової роботи). Ми ходили у гості один до одного, разом відзначали свята. Безперечно, ці приятні стосунки між сусідами ґрунтувалися на дружбі, взаємоповазі і взаєморозумінні, які пов'язували голів родин. Можу підтвердити, що батько як посадова особа всіляко підтримував відновлення мистецьких гуртків, розвиток

художньої самодіяльності у педінституті; концерти її учасників ми постійно відвідували родиною.

У другій половині 1940-х років я вчилася у молодших класах школи і мало розуміла розмови дорослих на суспільно-політичні теми. Однак добре запам'ятала кліше "безродні космополіти" й батькове обурення з приводу несправедливого навішування органами безпеки цього ярлика на викладачів інституту та вимог партійних органів щодо проведення кампаній по їхньому засудженню та перевихованню, адресованих до керівництва закладу. Коли я стала студенткою та пізніше – коли вже працювала в академічному інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка, ми у родині часто обговорювали події, пов'язані з українським національним рухом 1960-х років (напр., акцію 1965 року на перегляді фільму "Тіні забутих предків" у кінотеатрі "Україна" або переслідування дисидентів, зокрема Є. Сверстюка), і батько незмінно стояв на патріотичних позиціях. Власне, їх він сповідував завжди, хоча відкрито виступати на їхню підтримку, як і багато хто з людей, що були свідками репресій сталінського режиму 1937 року, не наважувався.

Ми з братом з дитинства чули від батьків про акти планомірного винищування української інтелігенції у 30-х роках ХХ століття. Багато їхніх знайомих у цей час було заарештовано і страчено. Пам'ять про них жила у розповідях про ті страшні події. З дитячих років я мала уявлення про діяльність режисера Леся Курбаса і театр "Березіль", творчість письменника Гео Шкурупія, художників Василя Седляра і Михайла Бойчука та ін.

***Санаторій “Конча-Заспа”. Сидять (зліва-направо):
П. Р. Чамата, художники І. М. Штільман,
С. М. Єржиковський ; стоять : громадський і політичний
діяч І. Н. Ситник, Н. П. Чамата***

До мистецького середовища батьки були прилучені через близьких родичів – рідну сестру мами живописця Ніну В'ячеславівну Котек та її чоловіка, теж художника (згодом професора Київського художнього інституту) Сергія Миколайовича Єржиковського.

Зв'язок із мистецькими колами підтримувався і завдяки дружбі батька з Гаврилом Пустовойтом, його земляком, видатним українським графіком, одним із засновників Спілки художників України та заступником її голови.

Доля цього талановитого митця наприкінці життя склалася трагічно. 1942 року він був звинувачений у націоналізмі та антирадянській діяльності й ув'язнений в

Астраханському таборі НКВС. Перебування у місцях позбавлення волі призвело до хвороби на сухоти, від якої 1947 року Г. Пустовійт помер. Батьки всіляко намагалися допомогти актованому через невиліковну хворобу художнику, який у 1944–45 роках жив у Сталінграді, брали участь в організації листів до державних установ з вимогою реабілітувати його і дозволити повернутися в Україну, пересилали матеріали для роботи. Наприкінці 1945 року мама їздила до зруйнованого Сталінграда відвідати Г. Пустовойта, що перебував у тублікарні. Після смерті Гаврила Михайловича Павло Романович тривалий час матеріально допомагав його родині. Про теплі стосунки між батьком та Г. Пустовойтом свідчать і фрагменти листів останнього до дружини зі Сталінграда: “Мої плани на майбутнє такі. Якщо мене демобілізують, [...] я залишусь тут, у Сталінграді. Звичайно, тут кепсько і з природи, і з побуту, та в моєму становищі доведеться миритися з усім цим в надії, що згодом зможу вільно вибирати місце життя і праці, поверну душевний спокій і невеличке коло близьких людей, яких мені зараз так бракує. Я в першу чергу маю на увазі Павлушу, якого глибоко шаную і ніколи не лишуся цієї пошани та найсердечнішої приязні. [...] Любонько [Любов Іларіонівна – дружина Пустовойта. – Н.Ч.], крім тебе, дітей і Павлуші в мене немає нікого” (лист від 31 травня 1945 року). “Вообще Павлуша, Наня [Ганна В’ячеславівна Котек – дружина П. Р. Чамати. – Н.Ч.], Нина, Сережа [Єржиговські. – Н.Ч.] – самые близкие наши друзья” (лист від 23 грудня 1945 року) [Гаврило Пустовійт. 1900-1947. Каталог. – Київ, 2004. – 143 с. – С. 26].

Батько був різнобічно освіченою людиною, самотужки здобувши знання з багатьох сфер гуманітарної науки та культури. Він добре знав філософію, художню літературу, цікавився театром і музикою. Щодо зацікавлення класичною музикою, то тут виявився вплив мами, в родині якої були

професійні музиканти. Йдеться, насамперед, про дядька мами Йосипа Йосиповича Котека – відомого скрипаля і композитора, учня і друга П. І. Чайковського, першого виконавця його скрипкового концерту ре мажор. Й. Котек помер від сухот у віці 29 років, і П. Чайковський матеріально допоміг маминому батьку, на той час студенту юридичного факультету Петербурзького університету завершити навчання (лист П. Чайковського відповідного змісту до 1960-х років зберігався у нашій родині і був переданий до музею композитора у підмосковному місті Клин). Ми регулярно, часто з ініціативи батька, відвідували оперний та драматичний театри, філармонію, різноманітні гастрольні вистави. Батько мав хороший голос (баритон), знав безліч українських народних пісень і любив їх співати. У наведених вище спогадах співробітниці інституту психології Оксани Ящиншин переповідалася розповідь батька про те, як вони разом із Г. С. Костюком поверталися до Києва з евакуації і для того, щоб не нудьгувати, вирішили співати у поїзді українські пісні, не повторюючи їх. Цей факт – уже від Григорія Силевича – засвідчила його племінниця Катерина Міхновська, згадуючи побут родини Костюків: "На всі свята приходили сусіди – родина Чамат, і тоді вже співам не було кінця. Григорій Силевич хвалився, що коли вони з Павлом Романовичем поверталися з евакуації (а їхали два тижні!), то весь час співали на два голоси і "жодного разу не повторились!" [Міхновська К. Г. Погляд зблизька. Спогади племінниці // Г. С. Костюк – особистість, вчений, громадянин: до 110-ї річниці від дня народження. – Київ: Ніка-Центр, 2010. – С. 38].

*Під час гостювання на дачі Г. С. Костюка.
Справа наліво П. Р. Чамата, Г. С. Костюк,
лікар-педіатр професор О. М. Хохол (сваха Г. С. Костюка)
та її чоловік; початок 1960-х*

Про спів батька у колі друзів згадував і Платон Костюк, син Г. С. Костюка: "У нас вдома інколи збиралося невелике коло співробітників мого батька, і ми співали українські народні пісні. Особливо чудово заспівував Павло Чамата" [Костюк П. Г. Про мого батька. – Там само. С. 33]. Пам'ятаю співи на свята у нашій квартирі, серед гостей бували оперні співаки, і нерідко звучав дует батька з відомим сопрано – народною артисткою України Вірою Микитівною Гужовою.

Батько захоплювався психологією – галуззю науки, в якій працював, її можливостями у пізнанні людини і, звичайно, прагнув зацікавити нею нас з братом. Проте ніколи не тиснув на нас у питанні вибору професії і, коли ми визначилися з цим вибором, підтримав і допомагав. Ввечері, вдома, після повернення з роботи, батько постійно працював за письмовим столом, причому міг працювати серед галасу, вмів відключитися від навколишнього та зосередитись на

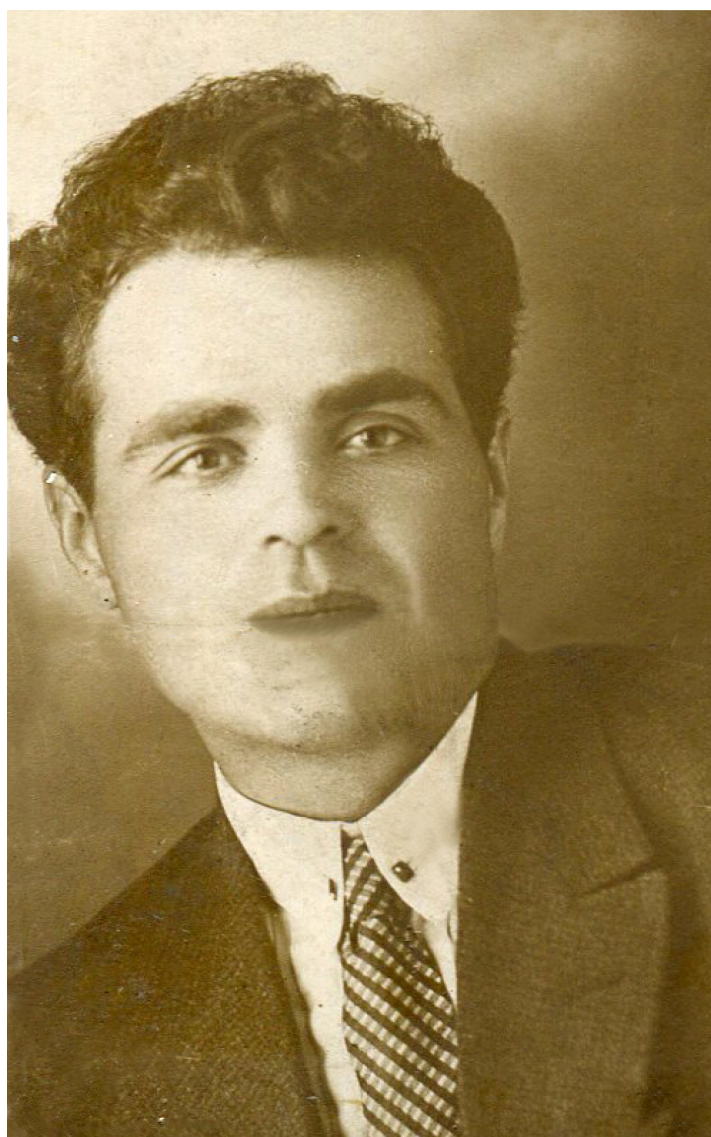
рукопису чи книжці, що лежали перед ним. У вихідні дні навесні або влітку ми часто їздили гуляти до парків (найбільше – Маріїнського або у Голосіїво, де у багатоквартирному будинку серед лісу жив брат мами – доцент Сільськогосподарської академії, математик за фахом Вадим В'ячеславович Котек), а ввечері ходили до нашого улюбленого літнього кінотеатру на розі вулиць Жилянської та Шота Руставелі (нині на цьому місці зводиться церква), або у кафе на Червоноармійській (нині Великій Васильківській) вулиці та у парку імені Т.Г.Шевченка їсти морозиво. Оскільки родина була велика (з нами, як член родини, до смерті у 1953 році, мешкала також няня мами) і працював тільки батько, жили ми скромно.

Нині, згадуючи про стосунки батька й мами, я не можу пригадати жодної сварки між ними, підвищеного голосу під час їхнього спілкування або крику, зверненому до нас з братом, хоч, звісно, такі випадки трапляються у кожній родині, однак якщо вони – виняток, то, звичайно, забуваються. У свідомості залишилася пам'ять про родинну злагоду, любов і доброту у ставленні до мене і брата, піклування про те, щоб ми ввійшли у життя порядними людьми і мали достойний рівень інтелектуального розвитку.

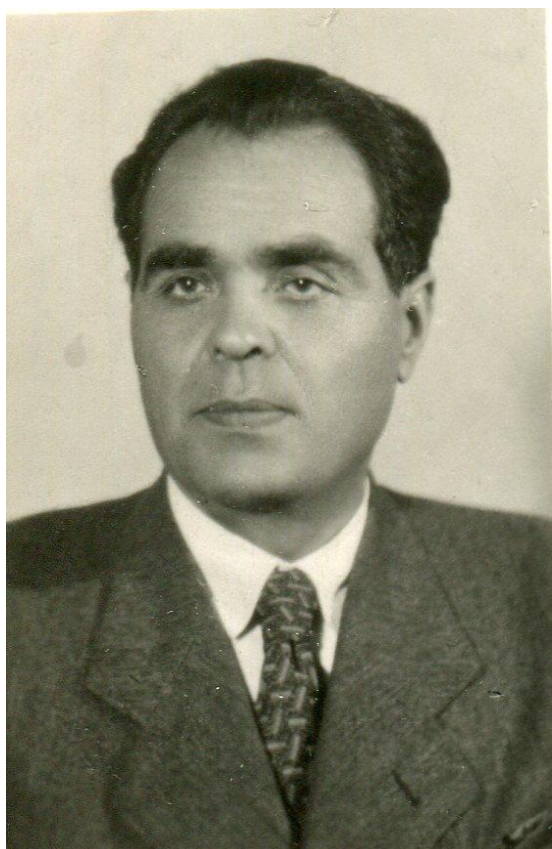
Ніна ЧАМАТА

СВІТЛИНИ ПАВЛА РОМАНОВИЧА ЧАМАТИ
З РОДИННОГО АРХІВУ

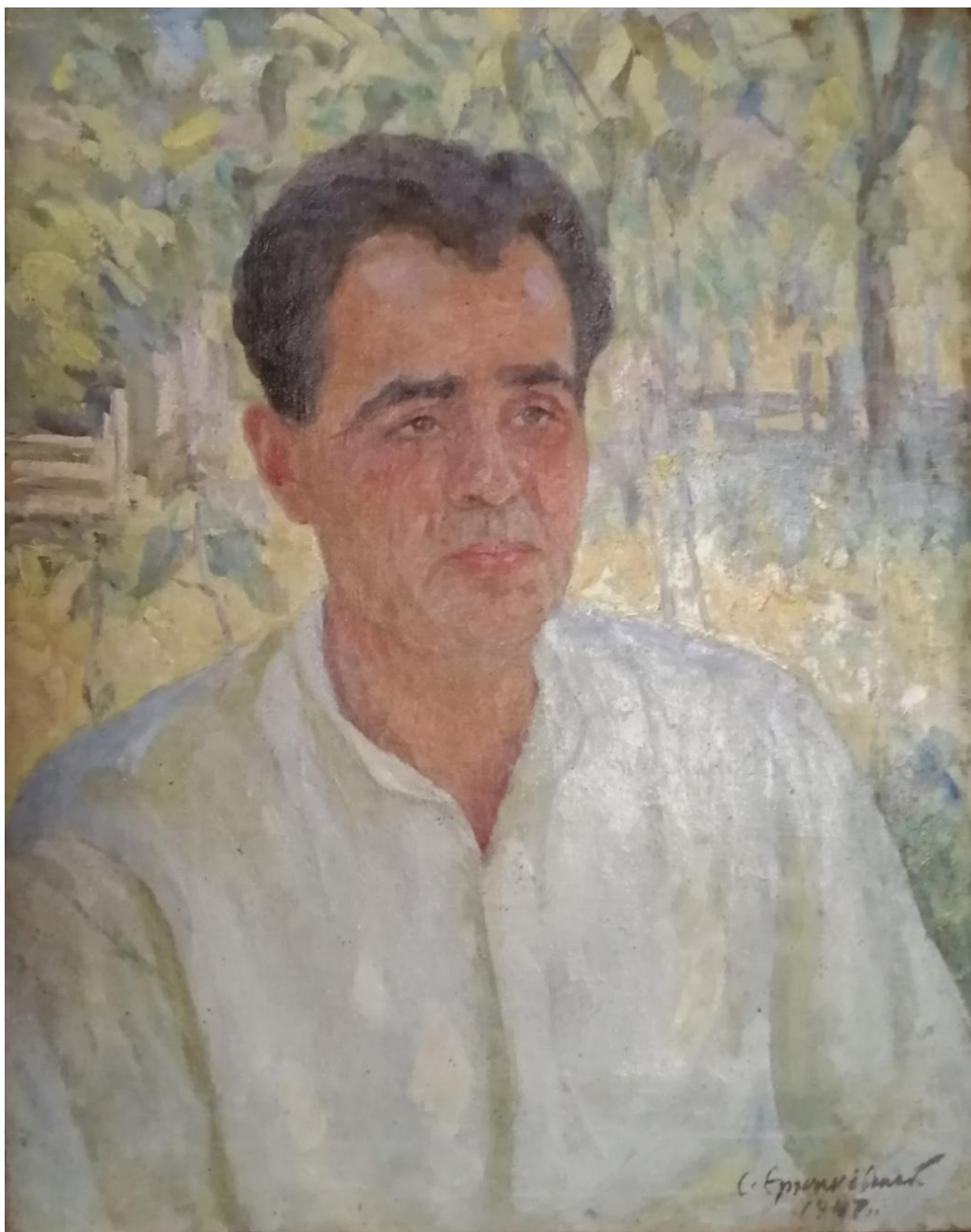
Середина 1920-х рр.

1940

1947

*1947 р., Канів.
Портрет Павла Романовича Чамати
художника С. М. Єржиковського.
Полотно, олія*

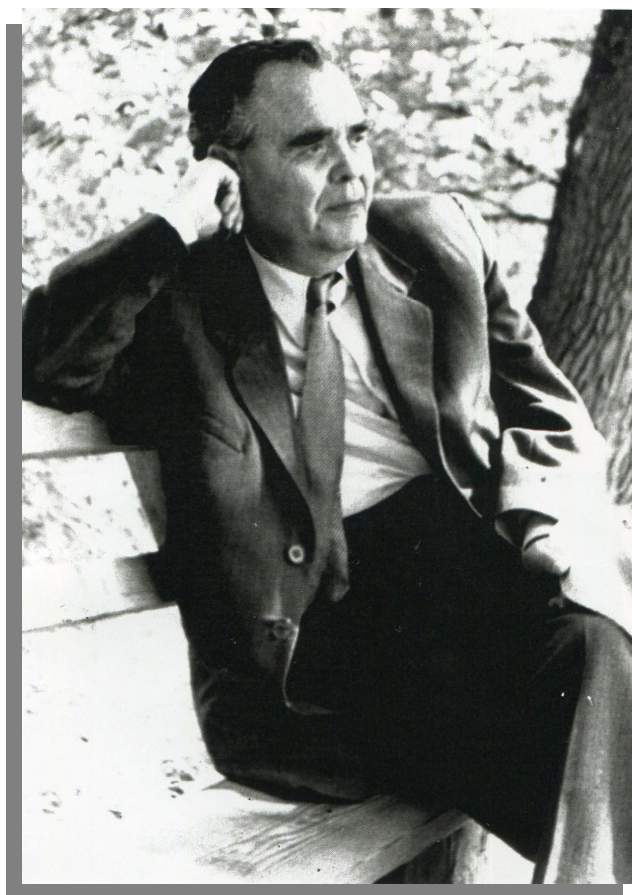
1962

1966

1967

Н. К. О.

КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ
НАРОДНОЇ ОСВІТИ.

Облікова книжка Ч 454

Факультет Спеціального виховання
Відділ Шкільний
Підвідділ техногічний
Прізвище Самарга
Ім'я Павло
По батькові Рославович
Рік вступу 1926-25
Ч. студ. книжки 1

Декан [signature]
Завкамп [signature]

4 Академ. рік 1926-27

Ч.	Назва дисциплін	Кількість годин	Оцінка
1	Рефлексологія	6	добре
2	Дидактика труд-шк.	2	добре
3	Семінар педагог. наук	2	добре
4	Метод. магістер.	2	добре
5	Методика природос.	2	добре
6	Методика мови	2	добре
7	Укр. література	6	добре
8	Математика	2	добре
9	Фізика	4	добре
10	Хемія	4	добре
11	Військ. гігієна	2	добре
12			

Примітка: Записувати предмети треба за порядком, що встановлений деканом факультету. Писати чітко та чорнилом.

5 Триместр I (осінній)

Підпис професора	Дата	Нотатки Правління та Факультету
[signature]	15/IV	ОБЛІКОВІ КАРТКИ ВЕДАННЯ
[signature]	27/IV	
[signature]	1/IV	
[signature]	31/V	
[signature]	30/V	
[signature]	27/V	
[signature]	27/V	
[signature]	28.VI.26	
[signature]	22.VI.26	
[signature]	27.VI.26	
[signature]	20/VII	
[signature]	20/VII	

Секретар Факультету [signature]

Академ. рік 1926-27				Триместр II зимовий		
Ч.	Назва дисциплін	Кількість годин	Оцінка	Підпис професора	Дата	Нотатки Правління та Факультету
1	Рефлексологія з псих.	2	доб	Косаченко	4/12	Виконано до 10 квіт. Постановою Собору Научної К. Н. О. прот. № 12 Бухгалтер
2	Педагогіка особистості	2	доб	Григор'єв	28/11	
3	Сам-м. психіка	2	доб	Михайло	6/12/27	
4	Діагн. тривожності	2	доб	Григор'єв	11/12/27	
5	Семинар з психіки	2	доб	Григор'єв	11/12/27	
6	Методика мазаног.	2	доб	Григор'єв	11/12/27	
7	Методика кримінол.	2	доб	Григор'єв	13/12/27	
8	Методика мови	2	доб	Григор'єв	13/12/27	
9	Основи психіки	4	доб	Григор'єв	13/12/27	
10	Ботаніка з флор. кес.	4	доб	Григор'єв	13/12/27	
11	Зоологія з флор. кес.	2	доб	Григор'єв	13/12/27	
12	Методика	2	доб	Григор'єв	13/12/27	
Примітка: Записувати предмети треба за порядком, що встановлений деканом факультету. Писати чітко та чорнилом.				Секретар Факультету		

8	Академ. рік 1926-27			Триместр Зимовий			9
Ч.	Назва дисциплін	Кількість годин	Оцінка	Підпис професора	Дата	Нотатки Правління та Факультету	
13	Групи знавців	6	Добре	Р. Мокшова	16/IV-1927	ОБЛІКОВІ КАРТКИ ВІДАНІ	
14	Військові дисципл.	2					
3		36					
4							
5							
6							
7							
8							
9							
10							
11							
12							

Примітка: Записувати предмети треба за порядком, що встановлений деканом факультету. Писати чітко та чорнилом.

Секретар Факультету М. Мокшова

10 Академ. рік 1926/27

Ч.	Назва дисциплін	Кількість годин	Оцінка
1	Педагогічне виховання	2	Sub.
2	Сов. до шк. гігієни	4	Sub.
3	Дид. пед. науки	2	Sub.
4	Сов. до пед.	2	Sub.
5	Метод. укр. шк.	6	Sub.
6	Основи шк. шк.	2	Sub.
7	Крат. до шк. шк.	4	Sub.
8	Метод. шк.	4	Sub.
9	Сов. шк. шк.	4	Sub.
10	Крат. до шк. шк.	4	Sub.
11		34	
12			

Примітка: Записувати предмети треба за порядком, що встановлений деканом факультету. Писати чітко та чорнилом.

Триместр Весняний

11

Підпис професора	Дата	Нотатки Правління та Факультету
Sub.	27.11	
Sub.	28.11	
Sub.	29.11	
Sub.	30.11	
Sub.	1.12	
Sub.	2.12	
Sub.	3.12	
Sub.	4.12	
Sub.	5.12	
Sub.	6.12	
Sub.	7.12	
Sub.	8.12	
Sub.	9.12	
Sub.	10.12	
Sub.	11.12	
Sub.	12.12	
Sub.	13.12	
Sub.	14.12	
Sub.	15.12	
Sub.	16.12	
Sub.	17.12	
Sub.	18.12	
Sub.	19.12	
Sub.	20.12	
Sub.	21.12	
Sub.	22.12	
Sub.	23.12	
Sub.	24.12	
Sub.	25.12	
Sub.	26.12	
Sub.	27.12	
Sub.	28.12	
Sub.	29.12	
Sub.	30.12	
Sub.	31.12	

Секретар Факультету М. Мостовий

БІБЛІОГРАФІЯ

Основні публікації П. Р. Чамати

- Спроба виховання сполучно-рухового рефлексу на основі писаного мовного подразника / П. Р. Чамата // Збірник праць інституту ОЗДП / Нар. комісаріат охорони здоров'я УСРР, Укр. держ. ін-т охорони здоров'я дітей та підлітків. – Київ, 1928. – № 3: На шляхах до нової людини. – С. 169–174.
- До питання про структури сполучених рефлексів / П. Р. Чамата // Збірник праць / Київський інститут народної освіти, Катедра педології. – Київ, 1930. – Т. 1. – С. 307–320. – Бібліогр. у підрядк. прим.
- Методика изучения поведения детей дошкольного возраста / П. Р. Чамата // Збірка праць інституту ОЗДП / Укр. держ. ін-т охорони здоров'я дітей та підлітків. – Київ, 1931. – № 4: Методичні матеріали до роботи диспансерів ОЗДП. – С. 12–25.
- Методика обліку поведінки дітей шкільного віку / К. С. Мокульський, П. Р. Чамата // Збірник праць інституту ОЗДП / Нар. комісаріат охорони здоров'я УСРР, Укр. держ. інститут охорони здоров'я дітей та підлітків. – Київ, 1931. – № 4: Методичні матеріали до роботи диспансерів ОЗДП. – С. 50–85.
- К вопросу о комплектовании вспомогательных школ для детей-дебилов / П. Р. Чамата // Комуністична освіта. – 1932. – № 7. – С. 11–15.

-
-
- До питання про комплектування допоміжної ФЗС для дітей-дебілів / П. Чамата, К. Чудновська // Комуністична освіта. – 1933. – № 7. – С. 82–88.
 - Педологія: підручник для педагогічних технікумів / [І. Д.] Видро, [Г. С.] Костюк, [П. Р.] Чамата; за ред. Г. С. Костюка; Київ. філія Всеукр. Наук.-дослід. ін-ту педагогіки. – Харків; Київ: Рад. школа, 1933. – 294 с. – Із змісту: [Розділ] IV: [Тема] 1. Марксо-ленінське розуміння розвитку психіки / [П. Р. Чамата, Г. С. Костюк]. – С. 120–129; [Тема] 2. Короткі відомості з історії психіки у тварин і основні умови її розвитку у дитини / [П. Р. Чамата]. – С. 129–143; [Тема] 3. Моторика дитини / [П. Р. Чамата]. – С. 143–148; [Тема] 4. Сприймання і пам'ять у дитини / [П. Р. Чамата, Г. С. Костюк]. – С. 148–158; [Тема] 5. Розвиток уваги в дитини / [П. Р. Чамата, Г. С. Костюк]. – С. 158–163; [Тема] 6. Розвиток мислення і мови / [П. Р. Чамата, Г. С. Костюк]. – С. 163–173; [Розділ] V: [Тема] 1. Переддошкільне дитинство / [П. Р. Чамата, Г. С. Костюк]. – С. 174–185; [Тема] 2. Дошкільне дитинство / [П. Р. Чамата, Г. С. Костюк]. – С. 185–193.
 - Про розпис уроків для початкової та середньої школи / П. Чамата, Г. Гриценко // Комуністична освіта. – 1935. – № 10. – С. 58–66.
 - Про виховання соціалістичного ставлення до праці в учнів старших класів середньої школи / П. Чамата // Комуністична освіта. – 1938. – № 2. – С. 146–158. – Бібліогр. у підрядк. прим.
 - Вікові особливості розвитку вищої нервової діяльності дитини (теоретичне та експериментальне дослідження): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук / Павло Романович Чамата. – Київ, 1939.

- Про розвиток уявлень і понять у дітей молодшого шкільного віку в процесі навчання: (на природознавчому матеріалі) / П. Р. Чамата // Наукові записки / Нар. комісаріат освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т педагогіки; за ред. В. В. Рудницького, Г. С. Костюка, С. Х. Чавдарова. – Київ, 1939. – Т. 1. – С. 290–340. – Бібліогр. у підрядк. прим.
- Психологія: посібна книга для студентів педагогічних вищих шкіл / за ред. Г. С. Костюка. – Київ: Рад. школа, 1939. – 576 с. [Розділ IV: Анатомо-фізіологічні основи психіки / П. Р. Чамата. – С. 70-105; Розділ V: Розвиток психіки у тварин / П. Р. Чамата. – С. 105-127; Розділ VII: Основні умови і етапи розвитку психіки у дітей / П. Р. Чамата. – С. 137-149].
- Психологія й педагогіка запам'ятання навчального матеріалу / Народний Комісаріат освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; П. Р. Чамата. – Київ: Рад. школа, 1939. – 32 [2] с.
- Про розвиток уявлень і понять у дітей молодшого шкільного віку у процесі навчання / П. Р. Чамата // Наукові записки Науково-дослідного інституту педагогіки / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ, 1940. – Т. 1. – С. 290-340.
- Про розвиток уявлень і понять у дітей (на природознавчому матеріалі) / П. Р. Чамата // Праці республіканської наукової конференції з педагогіки і психології (29 січня – 4 лютого 1940 року) / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; за ред. Г. С. Костюка. – Київ: Рад. школа, 1941. – Т. 2: Психологія. – С. 167-171. – (Народний Комісаріат освіти УРСР).

-
-
- Психологія : посібна книга для студентів педагогічних вищих шкіл / за ред. Г. С. Костюка. – 2-ге вид. – Київ : Рад. школа, 1941. – 576 с. [Розділ IV : Анатомо-фізіологічні основи психіки / П. Р. Чамата. – С. 70-105 ; Розділ V : Розвиток психіки у тварин / П. Р. Чамата. – С. 105-127 ; Розділ VII : Основні умови і етапи розвитку психіки у дітей / П. Р. Чамата. – С. 137-149].
 - Український науково-дослідний інститут педагогіки НКО УРСР : [стаття директора Інституту П. Р. Чамати про втрати інституту за роки війни, відновлення його роботи, підсумки діяльності за 1944 р. та плани на 1945 р.] // Радянська школа: наук. пед. журн. – 1945. – № 1-2. – С. 107-109.
 - Чамата П. Р. Известия АПН РСФСР, вып. 1 : Вопросы педагогической психологии / П. Р. Чамата // Радянська школа : наук. пед. журн. – 1945. – №1-2. – С. 120-124.
 - Чамата П. Р. // Радянська школа. – 1945. – № 3. – С. 60–63. – Рец. на кн. : Занков А. В. Память школьника, её психология и педагогика / А. В. Занков. – Москва : Учпедгиз, 1944. – 127 с.
 - Чамата П. Р. // Радянська школа. – 1946. – № 1/2. – С. 120–124. – Рец. на кн. : Вопросы педагогической психологии : труды НИИ психологии АПН РСФСР / под. общ. ред. С. Л. Рубинштейна. – Москва : АПН РСФСР, 1945. – 164 с. – (Известия Академии педагогических наук РСФСР ; вып. 1).
 - Про генезис самосвідомості у дитини / П. Р. Чамата // Наукова сесія, 2–5 лютого 1948 р. : тези доп. / М-во освіти УРСР, НДІ психології. – Київ, 1948. – С. 7–9.

- Про генезис самосвідомості дитини / П. Р. Чамата // Наукові записки Науково-дослідного інституту психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ : Рад. школа, 1949. – Т. 1 : Питання дитячої та педагогічної психології / за ред. Г. С. Костюка. – С. 224-242.
- Костюк Г. С. Психологічні погляди В. Г. Белінського / Г. С. Костюк ; [ред. П. Р. Чамата] ; М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ : Рад. школа, 1949. – 71 с.
- Про природу та суть самосвідомості особистості / Чамата // Наукові записки Науково-дослідного інституту психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ : Рад. школа, 1950. – Т. VI : Праці республіканської конференції ; за ред. Г. С. Костюка, О. М. Раєвського, П. Р. Чамати. – С. 5-15.
- Ніколенко Д. Ф. Виховання волі та характеру у дітей : стенограма публ. лекції / Д. Ф. Ніколенко ; [ред. П. Р. Чамата] ; Т-во для поширення політ. та наук. знань УРСР. – Київ : [б. в.], 1950. – 36 с.
- Вчення академіка І. П. Павлова про вищу нервову діяльність і його значення для дошкільного виховання / П. Р. Чамата // Дошкільне виховання. – 1951. – № 1. – С. 14-21. – Бібліогр. у підрядк. прим.
- За дальше поліпшення викладання логіки й психології в середній школі / П. Р. Чамата // Радянська школа : наук. пед. журн. – 1951. – № 6. – С. 18-24.
- Особливості вищої нервової діяльності дітей за даними експериментальних досліджень / П. Р. Чамата // Наукова сесія, 25–28 червня 1951 р. : тези доп. / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ : Рад. школа, 1951. – С. 69–72.

-
-
- Наукова сесія, 25–28 червня 1951 р. : тези доп. / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології ; [відп. за вип. П. Р. Чамата]. – Київ : Рад. шк., 1951. – 87 с.
 - Дошкільне виховання : орган М-ва освіти УРСР : метод. журн. – Київ : Рад. школа, 1951–1965. – Виходить щомісячно. – [Член редкол. з 1951 р. до 1965 р., № 9, № 11].
 - Нарада з питань психології / П. Р. Чамата // Радянська школа: наук. пед. журн. – 1952. – № 8. – С. 58-60.
 - Особливості розвитку самосвідомості у дітей дошкільного віку / П. Р. Чамата // Дошкільне виховання. – 1952. – № 3. – С. 16-24. – Бібліогр. у підрядк. прим.
 - Психологічні погляди В. М. Татіщева / П. Р. Чамата // Нариси з історії вітчизняної психології XVII-XVIII ст. / за ред. Г. С. Костюка ; М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ : Рад. школа, 1952. – С. 123-135. – Бібліогр. у підрядк. прим.
 - Радянській дитячій психології – 35 років / П. Р. Чамата // Дошкільне виховання. – 1952. – № 11. – С. 12-16. – Бібліогр. у підрядк. прим.
 - Роль мови в формуванні самосвідомості у дітей / П. Р. Чамата // Радянська школа : наук. пед. журн. – 1952. – № 10, жовтень. – С. 32-43. – Бібліогр. у підрядк. прим.
 - Питання психології виховної роботи в молодших класах середньої школи / за ред. і передмова П. Р. Чамати ; М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ : Рад. школа, 1953. – 163 с.

- Підсумки і завдання дальшої перебудови викладання психології в педвузах УРСР в світлі праць Й. В. Сталіна з мовознавства та вчення І. П. Павлова про вищу нервову діяльність / П. Р. Чамата // Наукова сесія Науково-дослідного інституту психології : тези доп. наукової сесії Наук.-дослід. ін-ту психології М-ва освіти УРСР, 2-4 квітня 1953 р. – Київ, 1953. – С. 16-23.
- Поліпшити викладання психології в педагогічних вузах / П. Р. Чамата // Радянська школа : наук. пед. журн. – 1953. – № 8. – С. 14.
- Тема “Пам’ять” в курсі психології в середній школі / П. Р. Чамата // На допомогу викладачеві психології в середній школі : збірник статей / за ред. Г. С. Костюка. – Київ : Рад. школа, 1953. – С. 72-88. – Літ. : 14 н.
- Наукова сесія, 2–4 квітня 1953 р. : тези доп. / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології ; [ред. П. Р. Чамата]. – Київ : Рад. школа, 1953. – 48 с.
- Питання самосвідомості в курсі психології в педвузі / П. Р. Чамата // Наукова сесія : тези доп. Секція пед. наук / М-во освіти УРСР, Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького. – Київ, 1954. – С. 11–14.

-
-
- Психологія : підручник для педагогічних училищ / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; авт.: П. Р. Чамата, В. В. Містюк, Т. В. Рубцова, Т. В. Косма, Н. К. Балацька, Д. Ф. Ніколенко, П. Г. Саприкін; за ред. П. Р. Чамати. – Київ : Рад. школа, 1954. – 247 с. – Із змісту : [П. Р. Чамата, розділи : Предмет, завдання і методи психології. Анатомо-фізіологічні основи психіки. Особистість і умови її розвитку / П. Р. Чамата. – С. 3-31; Пам'ять / П. Р. Чамата. – С. 85-101; Здібності / Д. Ф. Ніколенко, П. Р. Чамата; Характер / Д. Ф. Ніколенко, П. Г. Саприкін, П. Р. Чамата. – С. 231-241].
 - В Украинском институте психологии / П. Р. Чамата // Вопросы психологии. – 1955. – № 1. – С. 123-124.
 - Виникнення і розвиток здатності відображати середовище у нижчих тварин / П. Р. Чамата // Психологія : підручник для пед. вузів / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; за ред. Г. С. Костюка. – Київ, 1955. – С. 52-64.
 - Всесоюзна нарада з психології / П. Р. Чамата // Радянська школа : наук. пед. журн. – 1955. – № 11. – С. 58-61.
 - Здібності та їх виховання у дітей дошкільного віку / П. Р. Чамата // Дошкільне виховання. – 1955. – № 7. – С. 7-12.
 - Наукова сесія, 2–6 червня 1955 р. : тези доп. / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; [ред. П. Р. Чамата]. – Київ : [Рад. шк.], 1955. – 120 с
 - Про природу та суть самосвідомості особистості / П. Р. Чамата // Наукова сесія, 2–6 червня 1955 р. : тези доп. / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ, 1955. – С. 8–13.

- Психологія : підручник для педагогічних вузів / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; за ред. Г. С. Костюка. – Київ : Рад. шк., 1955. – 526 с. – Із змісту : [Розділ] III. Виникнення і розвиток психіки / [Г. С. Костюк, П. М. Пелех, П. Р. Чамата]. – С. 52–87 ; [Розділ] XVII. Спрямованість особистості / [О. М. Раєвський, П. Р. Чамата]. – С. 454–476.
- І. М. Сеченов про розвиток самосвідомості дитини / П. Р. Чамата // Нариси з історії вітчизняної психології ХІХ ст. / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; за ред. Г. С. Костюка. – Київ : Рад. школа, 1955. – Ч. 2 : Психологічна спадщина І. М. Сеченова. – С. 132-141. – Бібліогр. у підрядк. прим.
- Наукові записки / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; за ред. (передмова) П. Р. Чамати, Д. Ф. Ніколенка. – Київ : Рад. школа, 1956. – Т. V : Питання дитячої та педагогічної психології: за ред. П. Р. Чамати, Д. Ф. Ніколенка. – 262 с.
- Наукові записки Науково-дослідного інституту психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології / за ред. Г. С. Костюка, О. М. Раєвського, П. Р. Чамати. – Київ, 1956. – Т. 6 : Праці Республіканської психологічної конференції. – 311 с.
- Об условиях и путях формирования самосознания ребёнка / П. Р. Чамата // Доклады на Совещании по вопросам психологии личности : (сокр. тексты) / АПН РСФСР, НИИ психологии, Ленингр. НИИ педагогики. – Москва : АПН РСФСР, 1956. – С. 55–58.
- Особливості розвитку самосвідомості у дітей / П. Р. Чамата // Радянська школа : наук. пед. журн. – 1956. – № 7. – С. 11-19.

-
-
- Про природу та суть самосвідомості особистості / П. Р. Чамата // Наукові записки Науково-дослідного інституту психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ : Рад. школа, 1956. – Т. VI : Праці республіканської психологічної конференції / передмова [с. 3-4] і ред. Г. С. Костюка, О. М. Раєвського, П. Р. Чамати. – С. 5-15. – Бібліогр. у підрядк. прим.
 - Психологічна наука в УРСР за 40 років / П. Р. Чамата // Наукові записки Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького. – Київ, 1957. – Т. XXVIII. – С. 75-86. – На обкл. р. вид. : 1958.
 - Характер та його виховання у дітей дошкільного віку / П. Р. Чамата // Дошкільне виховання. – 1957. – № 1. – С. 5-12.
 - Бібліографічний довідник праць з психології за 40 років (1917–1957) / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології ; [упоряд. : П. Р. Чамата, О. В. Скрипченко, К. Л. Опришко] ; за ред. П. Р. Чамати. – Київ : [Рад. шк.], 1958. – 134 с. – Про опубліковані праці П. Р. Чамати: “Алфавітний покажчик”, с. 133.
 - Наукові записки Науково-дослідного інституту психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. Т. 9 : Питання психології / [редкол.: Г. С. Костюк (відп. ред.), О. М. Авраменко, ... П. Р. Чамата]. – Київ, 1958. – 179 с.
 - Питання самосвідомості особистості / П. Р. Чамата // Наукові записки Науково-дослідного інституту психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ, 1958. – Т. УШ : Радянська психологічна наука за 40 років. – С. 372-392. – Бібліографія : 40 назв.

- Психологія : підручник для педагогічних училищ / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; авт.: П. Р. Чамата, В. В. Містюк, Т. В. Рубцова, Т. В. Косма, Н. К. Балацька, Д. Ф. Ніколенко, П. Г. Саприкін; за ред. П. Р. Чамати. – 2-ге вид. – Київ: Рад. школа, 1958. – 290 с. – [П. Р. Чамата, розділи: Предмет, завдання і методи психології. – С. 4-12; Анатомо-фізіологічні основи психіки. – С. 13-23; Особистість і умови її розвитку. – С. 24-33; Пам'ять. – С. 91-108; Здібності / Д. Ф. Ніколенко, П. Р. Чамата. – С. 232-239; Характер / Д. Ф. Ніколенко, П. Г. Саприкін, П. Р. Чамата. – С. 250-261].
- Характер та його виховання у дітей / П. Р. Чамата. – Київ: Рад. школа, 1958. – 44 с. – Бібліографія: с. 43.
- До питання про якісні зміни в розвитку самосвідомості дітей / П. Р. Чамата // Наукові записки Наук.-дослід. ін-т психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ: Рад. школа, 1959. – Т. XI: Питання психології; ред. колегія: Г. С. Костюк (відп. ред.), О. М. Авраменко, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – С. 226-229.
- Наукові записки НДІ психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ: Рад. школа, 1959. – Т. IX: Питання психології; ред. колегія: Г. С. Костюк (відп. ред.), О. М. Авраменко, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – 178 с.
- Наукові записки Науково-дослідного інституту психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. Т. 10: Питання психології / [редкол.: Г. С. Костюк (відп. ред.), О. М. Авраменко, ... П. Р. Чамата]. – Київ, 1959. – 238 с.

-
-
- Наукові записки НДІ психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ : Рад. школа, 1959. – Т. XII : Питання спеціальної психології; ред. колегія : Г. С. Костюк (відп. ред.), О. М. Авраменко, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – 184 с.
 - Підсумки республіканської наукової сесії: [обговорення питань розвитку педагогічної науки в Українській РСР та перспективи науково-дослідної роботи на 1959-1965 рр. : доповіді : В. Помогайби, В. Чепелева, П. Чамати [та ін.]] // Радянська школа : наук. пед. журн. – 1959. – № 12. – С. 86-88.
 - Про генезис самосвідомості дитини / П. Р. Чамата // Наукові записки / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – [Київ], 1959. – Т. 11 : Питання психології. – Т. 1. – С. 224-242. – Бібліогр. у підрядк. прим.
 - Психологічна готовність школярів до праці та основні шляхи її формування / П. Р. Чамата, Д. Ф. Ніколенко // Радянська школа : наук.-пед. журн. – 1959. – № 8. – С. 35-43. – Бібліогр. у підрядк. прим.
 - Психологію – на службу радянській школі / П. Чамата, Г. Костюк, В. Містюк, І. Синиця, Є. Мілерян // Радянська освіта. – 1959. – № 31, 1 серп.
 - Розвиток психологічної науки в УРСР за 40 років / П. Р. Чамата // Наукові записки Науково-дослідного інституту психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ, 1959. – Т. XI : Психологія. – С. 294-298.
 - Біогенетичний закон (в психології і педагогіці) / П. Р. Чамата // Українська радянська енциклопедія. – Київ : Гол. ред. УРЕ, 1960. – Т. 1. – С. 471.

- Возрастные особенности ребенка / П. Р. Чамата // Украинская советская энциклопедия. – Київ, 1960. – Т. 2. – С. 297.
- Вопросы самосознания личности в советский психологии / П. Р. Чамата // Психологическая наука в СССР. – Москва : АПН РСФСР, 1960. – Т. 2. – С. 91-109. – Библиография : 48 назв.
- Наукові записки НДІ психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології Т. 14 : Питання психології виховання / [редкол. : Г. С. Костюк (відп. ред.), О. М. Авраменко, ... П. Р. Чамата]. – Київ, 1960. – 228 с.
- Психологическая готовность детей к труду и основные пути ее формирования / П. Р. Чамата // Советская педагогика. – 1960. – № 4. – С. 99-107. – Бібліогр. у підрядк. прим.
- Психологічна готовність дітей до праці / П. Р. Чамата. – Київ : Рад. школа, 1960. – 36 с. – [Т-во для поширення політичних і наукових знань УРСР].
- Психологічна готовність дітей до праці і шляхи її формування / П. Р. Чамата. – Київ : Рад. школа, 1960. – 43 с. – Бібліотечка учителя.
- Самосознание / П. Р. Чамата // Педагогический словарь / ред. коллегия: И. А. Каиров [и др.]. – Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1960. – Т. 2. – С. 320-321.
- Шляхи формування самосвідомості дитини / П. Р. Чамата // Наукові записки Наук.-дослід. ін-т психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ : Рад. школа, 1960. – Т. XIV : Питання психології; ред. колегія : Г. С. Костюк (відп. ред.), О. М. Авраменко, О. М. Раєвський, І. О. Синиця, П. Р. Чамата. – С. 3-91. – Літ. : 32 н.

-
-
- Вплив виробничого колективу на формування особистості старших школярів / П. Р. Чамата // Питання психології навчання і виховання: тези доп. на конференції / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; Українське відділення Т-ва психологів РРСР; за ред. Г. С. Костюка, П. Р. Чамати. – Київ, 1961. – С. 117-120.
 - Наукові записки Науково-дослідного інституту психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. Т. 15: Питання психології виробничого навчання школярів / [редкол.: Г. С. Костюк (відп. ред.), О. М. Авраменко, ... П. Р. Чамата]. – Київ, 1961. – 208 с.
 - Питання психології навчання і виховання: тези доп. на конф. / за ред. Г. С. Костюка та П. Р. Чамати; Наук.-дослід. ін-т психології УРСР, Укр. від-ня Т-ва психологів при АПН РРФСР. – Київ: [б. в.], 1961. – 258 с. – Текст укр., рос.
 - Психологія: підручник для педагогічних вузів / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; за ред. Г. С. Костюка. – 2-ге, допов. вид. – Київ: Рад. шк., 1961. – 583 с. – Із змісту: [Розділ] III. Виникнення і розвиток психіки / [Г. С. Костюк, П. М. Пелех, П. Р. Чамата]. – С. 55–93; [Розділ] XIX. Спрямованість особистості / [О. М. Раєвський, П. Р. Чамата]. – С. 503–526.
 - Наукові записки Науково-дослідного інституту психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. Т. 18: Питання психології виховання / [редкол.: П. Р. Чамата (відп. ред.), О. І. Жаворонко, Т. В. Рубцова]. – Київ, 1963. – 215 с.

- О влиянии трудового обучения на формирование самосознания у старших школьников / П. Р. Чамата // Тезисы докладов на II съезде Общества психологов / О-во психологов при АПН РСФСР. – Москва, 1963. – Вып. 2 : Детская и педагогическая психология. – С. 232–233.
- Про самовиховання учнів та шляхи педагогічного керівництва цим процесом / П. Р. Чамата // Радянська школа : наук. пед. журн. – 1963. – № 4. – С. 44-48. – Бібліогр. у підрядк. прим.
- Самосвідомість особистості / П. Р. Чамата // Психологічна спадщина К. Д. Ушинського : [зб. ст.] / за ред. Г. С. Костюка ; М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології. – Київ, 1963. – С. 200–207. – Бібліогр. у підрядк. прим.
- І. М. Сеченов про розвиток моральної самосвідомості / П. Р. Чамата // Вклад І. М. Сеченова в розвиток матеріалістичної психології : тези доп. на наук. конф., присвяч. 100-річчю “Рефлексів головного мозку” (груд. 1963 р.) / Наук.-дослід. ін-т психології УРСР, Укр. відділення Т-ва психологів при АПН РРФСР. – Київ, 1963. – С. 70–73.
- Особливості розвитку самосвідомості та шляхи її виховання у молодших школярів / П. Р. Чамата // Психологія навчання і виховання : тези доповідей на республіканській психологічній конференції / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології, Українське відділення т-ва психологів СРСР ; ред. колегія: Г. С. Костюк (відповід. ред.), Б. Ф. Баєв, І. М. Назимов, Л. М. Проколієнко, І. О. Синиця, П. Р. Чамата. – Київ : Рад. школа, 1964. – С. 264-266.

-
-
- Питання психології : тези доп. на респ. психол. конф. / Наук.-дослід. ін-т психології УРСР, Укр. від-ня Т-ва психологів СРСР ; [редкол. : Г. С. Костюк (відп. ред.), Б. Ф. Баєв, ... П. Р. Чамата]. – Київ : Рад. шк, 1964. – 290 с. – Текст укр., рос.
 - Психологія : підручник для педагогічних училищ / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології ; авт. : П. Р. Чамата, В. В. Містюк, Т. В. Рубцова, Т. В. Косма, Н. К. Балацька, Д. Ф. Ніколенко, П. Г. Саприкін ; за ред. П. Р. Чамати. – 3-є вид. – Київ : Рад. школа, 1964. – 291 с. – [П. Р. Чамата, розділи : Предмет, завдання і методи психології. – С. 5-14 ; Анатомо-фізіологічні основи психіки. – С. 15-26 ; Особистість і умови її розвитку. – С. 27-36 ; Пам'ять. – С. 97-115 ; Здібності / Д. Ф. Ніколенко, П. Р. Чамата. – 254-261 ; Характер / Д. Ф. Ніколенко, П. Г. Саприкін, П. Р. Чамата. – С. 273-286].
 - Психологія навчання і виховання : тези доп. на респ. психол. конф. / Наук.-дослід. ін-т психології УРСР, Укр. відділення Т-ва психологів СРСР ; [редкол. : Г. С. Костюк (відп. ред.), Б. Ф. Баєв, ... П. Р. Чамата]. – Київ : Рад. шк., 1964. – 363 с.
 - Ковальов, О. Г. Самовиховання учнів / О. Г. Ковальов, Л. С. Сапожникова ; [відп. ред. П. Р. Чамата]. – Київ : Т-во "Знання" УРСР, 1964. – 44 с. – (Серія 5 ; № 7).
 - Самосвідомість та її розвиток у дітей / П. Р. Чамата. – Київ : Т-во "Знання" УРСР, 1965. – 48 с. – Сер. 5, № 8.
 - Виховуй сам себе / П. Р. Чамата // Життя та праця. – 1966. – № 10.

- К вопросу о генезисе самосознания личности / П. Р. Чамата // Проблемы сознания: материалы симпозиума, март – апр. [1966 г., Москва] / отв. ред. В. М. Банщиков. – Москва, 1966. – С. 228–240.
- Применение индивидуальной беседы для выявления и оценки профессионально значимых черт личности кандидата / П. Р. Чамата, Ю. З. Гильбух // Психологический отбор летчиков. – Київ: НИИ психологии УРСР, 1966. – С. 206–223.
- Психологический отбор лётчиков / [авт. Коллектив: Б. Ф. Баев, ... П. Р. Чамата, О. П. Швецов]; под ред. Е. А. Милеряна; НИИ психологии УССР. – Киев: [б. и.], 1966. – 234 с.
- Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917-1967 / М-во освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки; ред. Колегія: А. Г. Бондар [та ін.]; І. Б. Баскіна, Є. С. Березняк, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – Київ: Рад. школа, 1967. – 483 с.
- Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років: тези ювілейної наукової сесії / М-во освіти УРСР, М-во серед. спец. освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки, Науково-дослідний інститут психології; ред. колегія: А. Г. Бондар [та ін.]; І. Б. Баскіна, Є. С. Березняк, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – Київ: Рад. школа, 1967. – 208 с.
- Психологія: підруч. для пед. вузів / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; за ред. Г. С. Костюка. – Вид. 3-є, допов. – Київ: Рад. школа, 1968. – 572 с. – Із змісту: [Розділ] III. Виникнення і розвиток психіки / [Г. С. Костюк, П. М. Пелех, П. Р. Чамата]. – С. 53–91; [Розділ] XIX. Спрямованість особистості / [О. М. Раєвський, П. Р. Чамата]. – С. 493–516.

-
-
- Развитие самосознания у детей / П. Р. Чамата // 3-й Всесоюзный съезд Общества психологов СССР. – Москва, 1968. – Т. 2. – С. 378.
 - Психологія : підручник для педагогічних училищ / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології; авт.: П. Р. Чамата, В. В. Містюк, Т. В. Рубцова, Т. В. Косма, Н. К. Балацька, Д. Ф. Ніколенко, П. Г. Саприкін; за ред. П. Р. Чамати. – 4-е вид. – Київ: Вища школа, 1970. – 304 с. – [П. Р. Чамата, розділи: Предмет, завдання і методи психології. – С. 5-14; Анатомо-фізіологічні основи психіки. – С. 15-26; Особистість і умови її розвитку. – С. 27-37; Пам'ять. – С. 98-116; Здібності / Д. Ф. Ніколенко, П. Р. Чамата. – С. 257-264; Характер / Д. Ф. Ніколенко, П. Г. Саприкін, П. Р. Чамата. – С. 276-289].
 - Биогенетический закон (в психологии и педагогике) / П. Р. Чамата // Украинская советская энциклопедия. – 2-е вид. – Київ, 1977. – Т. 1 – С. 471.
 - Вікові особливості дітей / П. Р. Чамата // Українська радянська енциклопедія. – Київ: Гол. ред. УРЕ, 1977. – Т. 2. – С. 290.
 - Биогенетический закон (в психологии и педагогике) / П. Р. Чамата // Украинская советская энциклопедия. – Киев: Гол. ред. УРЕ, 1978. – Т. 1. – С. 467.
 - Возрастные особенности детей / П. Р. Чамата // Украинская советская энциклопедия. – Киев: Гол. ред. УРЕ, 1979. – Т. 2. – С. 297.
 - Зміст і основні форми прояву самосвідомості / Чамата П. Р. // Загальна психологія: хрестоматія: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / [упоряд.: О. В. Скрипченко та ін.]. – Київ, 2007. – С. 33–39.

-
-
- Зміст і основні форми прояву самосвідомості / Чамата П. Р. // Загальна психологія : хрестоматія : навчальний посібник для студентів вищ. навч. закл. / [упоряд. : О. В. Скрипченко та ін.]. – [Вид. 2-ге]. – Київ, 2008. – С. 33–39.
 - Зміст і основні форми прояву самосвідомості / Чамата П. Р. // Загальна психологія : хрестоматія : навчальний посібник / О. П. Хохліна, І. В. Кущенко, М. О. Гребенюк. – Київ, 2013. – С. 491–494.

Український науково-дослідний інститут педагогіки НКО УРСР : [стаття директора Інституту П. Чамати про втрати інституту за роки війни, відновлення його роботи, підсумки діяльності за 1944 р. та плани на 1945 р. (Радянська школа. – 1945. – № 1-2. – С. 102-109)] ; Підсумки республіканської наукової сесії : [обговорення питань розвитку педагогічної науки в Українській РСР та перспективи науково-дослідної роботи на 1959-1965 рр. : доповіді : В. Помогайби, В. Чепелєва, П. Чамати [та ін.] (Радянська школа. – 1959. – № 12. – С. 86-88)] // УНДІП на сторінках педагогічних журналів 1926-1976 рр. : педагогічна републікація / Національна академія наук України, Педагогічний музей України; упоряд. : В. О. Гайдей, О. П. Міхно. – К., 2016. – Вип. 3. – С. 143-147.

Література про П. Р. Чамату

- Березівська Л. Д. Чамата Павло Романович / Л. Д. Березівська // Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г. Кремень ; АПН України. – Київ, 2008. – С. 994-995.
- Березівська Л. Д. Чамата Павло Романович (1898-1969) / Л. Д. Березівська // Українська педагогіка в персоналіях : у двох книгах : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів ; за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ : Либідь, 2005. – Кн. 2 : XX століття. – С. 374-379. – Література : 4 назви.
- Боришевський М. Й. Засновник української школи психології самосвідомості особистості П. Р. Чамати (1898-1969) / М. Й. Боришевський // Наукові записки / Інститут психології імені Г. С. Костюка АП України. – Київ, 2006. – Вип. 25. – С. 525-530.
- Боришевський М. Етюди психолога. Спогади : [per aspera ad astra] / Мирослав Боришевський. – Київ ; [Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка], 2014. – 223 с. – Про П. Р. Чамату : с. 89-90, 95-100.
- Боришевський М. Й. Засновник української школи психології самосвідомості особистості П. Р. Чамати (1898-1969) / М. Й. Боришевський // Наукові записки / Інститут психології імені Г. С. Костюка АП України. – Київ, 2006. – Вип. 25. – С. 525-528.
- Боришевський М. Чамата П. Р. / Мирослав Боришевський // Педагогічний словник / АПН України ; за ред. М. Д. Ярмаченка. – Київ, 2001. – С. 485.

- Бугаєвич І. В. Проблеми трудового навчання і виховання учнів в історії Радянської школи і педагогіки на Україні (1917-1967) / І. В. Бугаєвич // Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років : тези ювілейної наукової сесії / М-во освіти УРСР, М-во серед. спец. освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки, Науково-дослідний інститут психології [та ін.]; ред. Колегія : А. Г. Бондар [та ін.] ; І. Б. Баскіна, Є. С. Березняк, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – Київ : Рад. школа, 1967. – С. 130-133. – [Про П. Р. Чамату на стор. : 133].
- Гончаренко С. Чамата Павло Романович / Семен Гончаренко // Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Гончаренко. – Київ, 1997. – С. 358.
- Гончаренко С. Чамата Павло Романович / Семен Гончаренко // Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Гончаренко. – 2-ге вид., допов. й випр. – Рівне, 2011. – С. 494.
- Губко О. Т. Чамата Павло Романович / О. Т. Губко, М. Й. Боришевський // Українська радянська енциклопедія : у 12 т. – 2-ге вид. – Київ, 1985. – Т. 12. – С. 244.
- Г. С. Костюк – особистість, вчений, громадянин : до 110-ї річниці від дня народження / Нац. академія пед. наук України, Інститут психології ім. Г. С. Костюка ; [за ред. С. Д. Максименка ; упоряд. В. В. Андрієвська]. – Київ : Ніка-Центр, 2010. – 216 с. [Про П. Р. Чамату на с. : 12, 33, 38, 52, 56-59, 65, 104, 116-117, 137].

-
-
- Жаворонко О. І. Основні напрямки досліджень з психології виховання в УРСР / Жаворонко О. І. // Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років : тези ювілейної наукової сесії / М-во освіти УРСР, М-во серед. спец. освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки, Науково-дослідний інститут психології [та ін.] ; ред. колегія : А. Г. Бондар [та ін.] ; І. Б. Баскіна, Є. С. Березняк, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – Київ : Рад. школа, 1967. – С. 95-97. – [Про П. Р. Чамату на с. : 95, 96].
 - Інститут педагогіки АПН України. 70 / редколегія : М. Д. Ярмаченко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 1966. – 77 с.
 - Інститут педагогіки. 80 / АПН України, Інститут педагогіки; голов. ред. В. М. Мадзігон. – Київ, 2006. – [Березівська Л. Д. про П. Р. Чамату на с. 208-211].
 - Історичний календар / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. 1834-2014 / авт. – упоряд. В. О. Жадько. – Київ, 2015. – 807 с. – [про директора Київ. держ. пед. ін-ту імені О. М. Горького П. Р. Чамату на с. 433].
 - Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область / ред. Колегія : П. Т. Тронько [та ін.]. – Київ, 1972. – 785 с.
 - Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького. 1920-1990 : історичний нарис / ред. Рада : М. І. Шкіль (голова), Г. І. Волинка, Ю. П. Гудзь, П. В. Дмитренко, О. Г. Лозовицький, А. Г. Слюсаренко, І. П. Стогній ; авт. : П. П. Хропко, О. Г. Лозовицький. – Київ : Рад. школа, 1990. – 201 с. – (Згадано про П. Р. Чамату на стор. 36, 40, 158, 160).

- Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького : історичний нарис / ред. кол. : М. І. Шкіль (відп. ред.) [та ін.] ; авт. кол. : Г. З. Івашина, А. Г. Конфорович, Д. Ф. Ніколенко [та ін.]. – Київ : Рад. школа, 1981. – 118 с. – (Згадано про П. Р. Чамату на стор. 18, 93-94).
- Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького : історичний нарис / ред. кол. : М. І. Шкіль (відп. ред.) [та ін.] ; авт. кол. : Г. З. Івашина, А. Г. Конфорович, Д. Ф. Ніколенко [та ін.]. – Київ : Рад. школа, 1981. – 118 с. – (Згадано про П. Р. Чамату на стор. 18, 93-94).
- Котирло В. К. Дослідження психології розвитку дітей дошкільного віку / В. К. Котирло // Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років : тези ювілейної наукової сесії / М-во освіти УРСР, М-во серед. спец. освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки, Науково-дослідний інститут психології [та ін.] ; ред. Колегія : А. Г. Бондар [та ін.] ; І. Б. Баскіна, Є. С. Березняк, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – Київ : Рад. школа, 1967. – С. 101-103. – [Про П. Р. Чамату на стор. 103].
- Мацейків М. Павло Чамата – основоположник досліджень самосвідомості особистості / М. Мацейків // Педагогічна газета. – 1998. – № 11 (53), листопад. – С. 4.

-
-
- Мілерян О. Є. Психологія праці і трудового навчання на Україні за 50 років / О. Є. Мілерян // Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років : тези ювілейної наукової сесії / М-во освіти УРСР, М-во серед. спец. освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки, Науково-дослідний інститут психології [та ін.] ; ред. Колегія : А. Г. Бондар [та ін.] ; І. Б. Баскіна, Є. С. Березняк, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – Київ : Рад. школа, 1967. – С. 104-107. – [Про П. Р. Чамату на стор. : 104].
 - Міхно О. Педагогічний календар. Липень 2018 / Олександр Міхно // Справи сімейні. – 2018. – № 7. – № 7. – С. 31-33. – Із змісту : 120 років від дня народження Павла Чамати (1898-1969), українського психолога і педагога, організатора освіти. – С. 32-33.
 - Міхно О. Педагогічний музей України інформує : постаті. Події / Олександр Міхно // Рідна школа. – 2018. – № 5/8. – С. 78-80. – Із змісту : 120 років від дня народження Павла Чамати (1898-1969), організатора освіти. – С. 78.
 - Музичук О. О. Проблеми становлення київського напрямку в українській психології в середині ХХ століття / О. О. Музичук // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології. – Київ, 2012. – Т. 14, ч. 5. – С. 124-131. – Бібліогр. : 20 назв.
 - Мусіяка Н. І. До проблеми оцінкових ставлень у вітчизняній психологічній думці / Н. І. Мусіяка // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2013. – Т. XII : Психологія творчості, вип. 17. – С. 233-241. – Літ. : 16 н.

- Мусіяка Н. І. До проблеми оцінкових ставлень у психологічній теорії самосвідомості П. Р. Чамати / Н. І. Мусіяка // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2014. – Т. XII : Психологія творчості, вип. 20. – С. 237-245. – Літ. : 10 н.
- Мусіяка Н. І. Проблема генези самосвідомості дитини у науковій спадщині П. Р. Чамати / Н. І. Мусіяка // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2009. – Т. X : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія, вип. 14. – С. 104-113. – Літ. : 3 н.
- Мусіяка Н. І. Теорія самосвідомості у контексті наукової спадщини П. Р. Чамати / Н. І. Мусіяка // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2009. – Т. VII : Екологічна психологія, вип. 21. – С. 267-271. – Літ. : 7 н.
- Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років : тези ювілейної наукової сесії / М-во освіти УРСР, М-во серед. спец. освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки, Науково-дослідний інститут психології [та ін.] ; ред. колегія : А. Г. Бондар [та ін.] ; І. Б. Баскіна, Є. С. Березняк, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – Київ : Рад. школа, 1967. – 208 с.

-
-
- Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917-1967 / М-во освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки; ред. колегія: А. Г. Бондар [та ін.]; І. Б. Баскіна, Є. С. Березняк, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – Київ: Рад. школа, 1967. – 483 с. – [Про П. Р. Чамату на стор. 428, 456].
 - Наукові записки Науково-дослідного інституту психології / М-во освіти УРСР, Наук.-дослід. ін-т психології: збірник статей / за ред. Г. С. Костюка. – Київ, 1958. – Т. УШ: Радянська психологічна наука за 40 років. – 478 с. [Згадано про П. Р. Чамату на стор. 5, 135, 223, 286, 370].
 - Научно-исследовательский институт педагогіки УССР. 1926-1976 / М-во просвещения УССР; ред. колегія А. М. Беляєв, С. У. Гончаренко, А. Г. Дзевєрин [и др.].
 - Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Історія. Сьогодення. Перспективи. 1834-2004 / автори: В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова, П. В. Дмитренко, І. І. Дробот; наук. ред. В. К. Майборода. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, Навчальна книга, 2005. – 255 с.
 - Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Історія. Сьогодення. Перспективи. 1934–2004. / авт.: В. Андрущенко, Г. Волинка, Н. Мозгова, П. Дмитренко, І. Дробот. – Київ: Навчальна книга, 2005. – 255 с. – Бібліогр.: с. 242–253. – (Про П. Р. Чамату на стор. 57, 227).

- Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова : Історичний нарис. 1920–2000 / ред. рада : М. І. Шкіль (голова), Ю. П. Гудзь, П. В. Дмитренко [та ін.] ; уклад. : П. В. Дмитренко, Л. Л. Макаренко. – К. : Четверта хвиля, 2000. – 230 с. (Про П. Р. Чамату на стор. 8, 36, 38, 53, 172).
- Наш університет : Дорога до Храму : до 175-річчя Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова / В. П. Андрущенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 412 с. – Про П. Р. Чамату на с. : 56-57.
- Ониськів Є. Психологічні концепції П. Р. Чамати та проблематика розвитку особистості [Електронний ресурс] О. Ониськів // Матеріали IV Всеукраїнської студентської науково-технічної конференції “Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання”, 19-20 квітня 2011 року. – Текст. Дані. – Тернопіль, 2011. – Т. 2. – С. 289. – Режим доступу : [Http:// elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/10426](http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/10426) (дата звернення : 21.01.10). – Назва з екрана.
- П. Р. Чамата // Радянська освіта. – 1969. – № 66, 20 серпня.

-
-
- Підсумки республіканської наукової сесії [Обговорення питань розвитку педагогічної науки в Українській РСР та перспектив науково-дослідної роботи на 1959—1965 роки; доповіді В. Помагайби, В. Чепелева, В. Сухомлинського, О. Дзевєріна, П. Чамати та ін. : (У Києві 10—12 жовтня відбулась наукова сесія з питань розвитку педагогічної науки в Українській РСР, скликана за рішенням Центрального Комітету Комуністичної партії України. В роботі сесії взяли участь вчені, представники науково-педагогічних установ України та багатьох братніх союзних республік, Академії педагогічних наук РРФСР, учителі, працівники органів народної освіти, викладачі вузів, представники громадськості)] // Радянська школа. – 1959. – № 12. – С. 86-88.
 - Приходько Ю. О. Чамата Павло Романович / Ю. О. Приходько В. І. Юрченко // Психологічний словник-довідник : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2012. – С. 298-300.
 - Приходько Ю. О. Чамата Павло Романович / Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко // Психологічний словник-довідник : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2016. – С. 298-300.

- Психологія самосвідомості : історія, сучасний стан та перспективи дослідження : [збірник наукових статей до 100-річчя від дня народження П. Р. Чамати ; за ред. С. Д. Максименка, М. Й. Боришевського ; АПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка]. – Київ : [“Любіть Україну”], 1999. – 96 с.
- Раєвський О. М. Проблема особистості в дослідженнях психологів Радянської України / О. М. Раєвський // Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років : тези ювілейної наукової сесії / М-во освіти УРСР, М-во серед. спец. освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки, Науково-дослідний інститут психології [та ін.] ; ред. колегія : А. Г. Бондар [та ін.] ; І. Б. Баскіна, Є. С. Березняк, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – Київ : Рад. школа, 1967. – С. 107-110. – [Про П. Р. Чамату на стор. : 108].
- Роменець В. А. Історія психології ХХ століття : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. А. Роменець, І. П. Маноха. – Київ : Либідь, 2017. – 1054. – Про П. Р. Чамату : с. 369, 964.
- Скрипченко О. В. Дослідження взаємозв'язку навчання і розвитку молодших школярів / О. В. Скрипченко // Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років : тези ювілейної наукової сесії / М-во освіти УРСР, М-во серед. спец. освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки, Науково-дослідний інститут психології [та ін.] ; ред. Колегія : А. Г. Бондар [та ін.] ; І. Б. Баскіна, Є. С. Березняк, ...П. Р. Чамата [та ін.]. – Київ : Рад. школа, 1967. – С. 88-90. – [Про П. Р. Чамату на стор. : 88].

-
-
- Український державний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова : Історичний нарис. 1920–1995 / ред. рада : М. І. Шкіль (голова), П. П. Хропко, О. Г. Лозовицький [та ін.] ; авт. : П. П. Хропко, О. Г. Лозовицький. – К. : Тов. “Толока”, 1995. – (Про П. Р. Чамату на стор. 7, 53, 57).
 - Чамата Павло Романович // Захисники Вітчизни і вихователі молоді : біографічний довідник / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова ; ред. рада : В. П. Андрущенко (гол.), М. З. Кот, Б. І. Андрусишин, Є. Ф. Безродний, В. П. Бех, І. Т. Горбачук, І. І. Дробот, В. М. Синьов, О. К. Сусол, Л. В. Савенкова, Н. І. Тарасова, В. Т. Тимошенко, І. Б. Чорний ; літ. ред. : Л. М. Стеблина, Н. І. Тарасова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – С. 22-23.
 - Чамата Павло Романович // І воїни, і педагоги : слово про ветеранів / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова ; ред. рада : В. П. Андрущенко (голова), В. П. Бех, М. А. Рябухін, В. Ю. Ніколаєнко, Є. Ф. Безродний, М. О. Гурін, О. Л. Макаренко, Е. В. Татарчук, О. К. Сусол. – Вид. 3-є, доп. та уточн. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 74-75.

- Чамата Павло Романович // І воїни, і педагоги : слово про ветеранів / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова ; ред. рада : М. І. Шкіль (голова), П. В. Дмитренко, В. Ю. Ніколаєнко, Є. Ф. Безродний, О. К. Євтушенко, О. Л. Макаренко, М. Є. Меньяйлов, М. А. Рябухін, Г. В. Содоль, Е. В. Татарчук, О. Н. Чуйченко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2000. – С. 13-15. – 55-ій річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні присвячується...
- Чамата Павло Романович // І воїни, і педагоги : слово про ветеранів / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова ; ред. рада : В. П. Андрущенко (голова), В. П. Бех, М. А. Рябухін, В. Ю. Ніколаєнко, Є. Ф. Безродний, М. О. Гурін, О. Л. Макаренко, Е. В. Татарчук, О. К. Сусол. – Вид. 2-е, допов. та уточнене. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 34-35.
- Чамата Павло Романович // Професори Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 1944–2009 : біобібліографічний довідник / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова ; [уклад. : Г. І. Волинка, О. С. Падалка, Л. Л. Макаренко ; за заг. ред. В. П. Андрущенка]. – 2-ге вид., [довов. і перероб.]. – Київ, 2009. – С. 367–368.
- Чамата Павло Романович // Український радянський енциклопедичний словник : в 3 т. – Вид. 2-ге. – Київ, 1987. – Т. 3. – С. 610.

-
-
- Ювілейна наукова сесія [Про розвиток радянської школи в УРСР за 40 років — 1917—1957 рр. : 23—24 жовтня 1957 року в Києві відбулася наукова сесія працівників Міністерства освіти УРСР, Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР і Науково-дослідного інституту психології, присвячена 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції] // Радянська школа. – 1957. – № 11. – С. 96. – [Про виступ П. Р. Чамати з розвитку психологічної науки].
 - Янченко Т. В. Педологія в Україні та зарубіжжі : теорія і практика : монографія / Т. В. Янченко ; наук. ред. О. В. Сухомлинська. – Чернігів : Десна Поліграф, 2016. – 447 с. – [Про діяльність П. Р. Чамати : стор. 219, 293, 296-297, 302, 335].

Зміст

Павло Романович Чамата: директор педагогічного інституту, вчений-психолог, громадянин (1898-1969).....	6
Дитинство, юність, навчання.....	7
Організаторська, педагогічна, наукова діяльність. 1930 – початок 1950-х років.....	10
Директор Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького.....	13
Наукова, педагогічна та організаторська діяльність у 1950–1960-х роках.....	19
Наукова спадщина	25
Використана література	35
Про батька і нашу родину	37
Світлини Павла Романовича Чамати з родинного архіву	45
Б і б л і о г р а ф і я.....	54
Основні публікації П. Р. Чамати.....	54
Література про П. Р. Чамату.....	73
Зміст	86

Інформаційне видання

Серія “Ректори НПУ ім. М. П. Драгоманова”

Павло Романович Чамата

Біографічний нарис

<i>Упорядник</i> —	Наталія Іванівна Тарасова
<i>Науковий редактор</i> —	Людмила Василівна Савенкова
<i>Комп'ютерний супровід</i> —	Ігор Гершевич Торлін
<i>Бібліографічна редакція</i> —	Галина Іванівна Шаленко Оксана Леонідівна Хархун
<i>Технічний редактор</i> —	Тетяна Ветраченко
<i>Верстка</i> —	Ольга Гордашевська
<i>Фото</i> —	з архіву родини

Підписано до друку 27 грудня 2019 р.
Формат 60х84/16 Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 5,43. Облік видав арк. 2,39
Віддруковано з оригіналів

Видавництво

Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) 239—30—26